

1858

oudheidkundige dienst
:: IN NEDERLANDSCH-INDIE ::

= KORTE GIDS =

VOOR DE TEMPELBOUWVALLEN IN
□ DE PRAMBANAN-VLAKTE, HET □
DIËNG-PLATEAU EN GEDONG SANGA

VERZAMELT DOOR

Dr. M. LULIUS VAN GOOR.

C 27

LANDSDRUKKERIJ — WELTEVREDEN
1919.

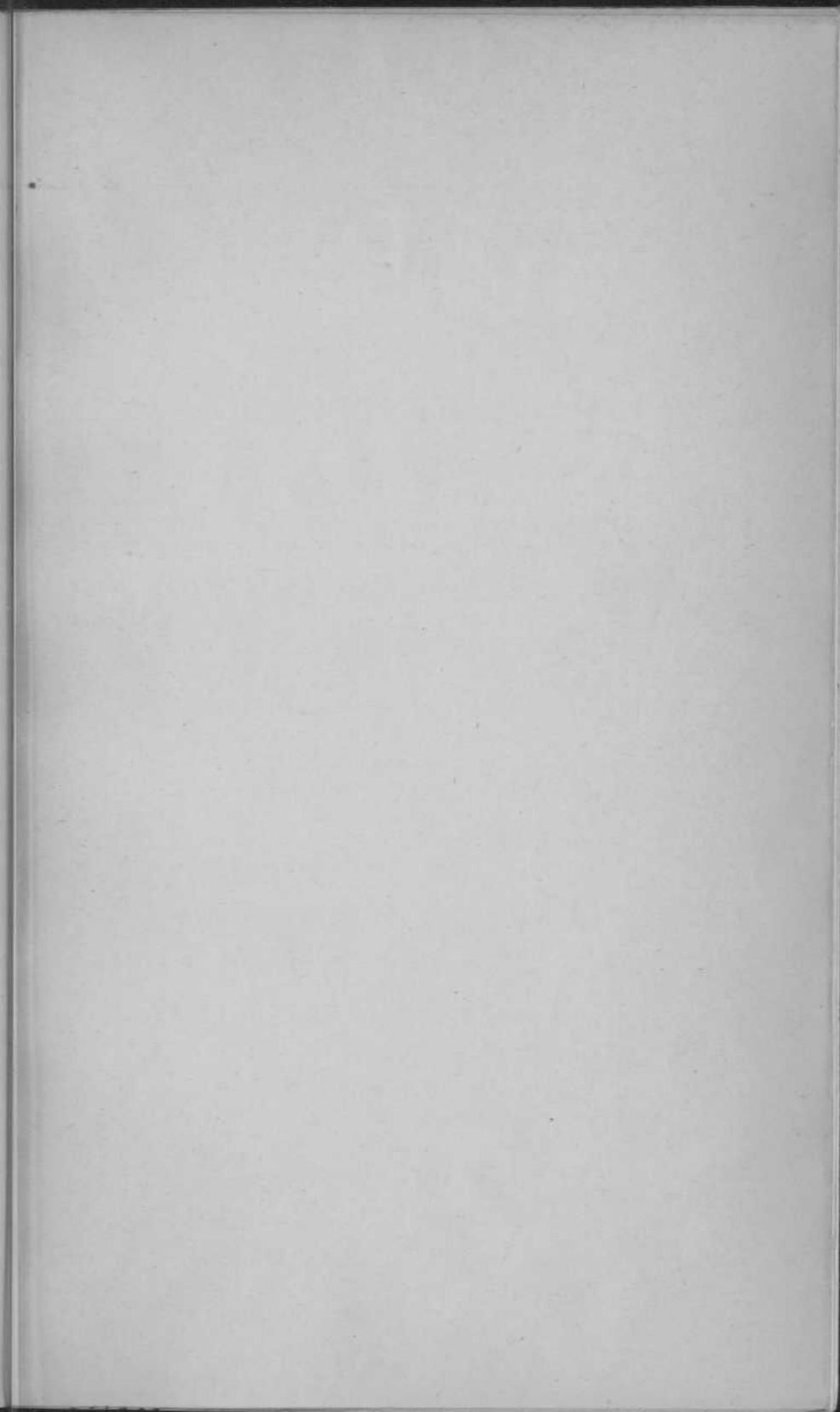
11862

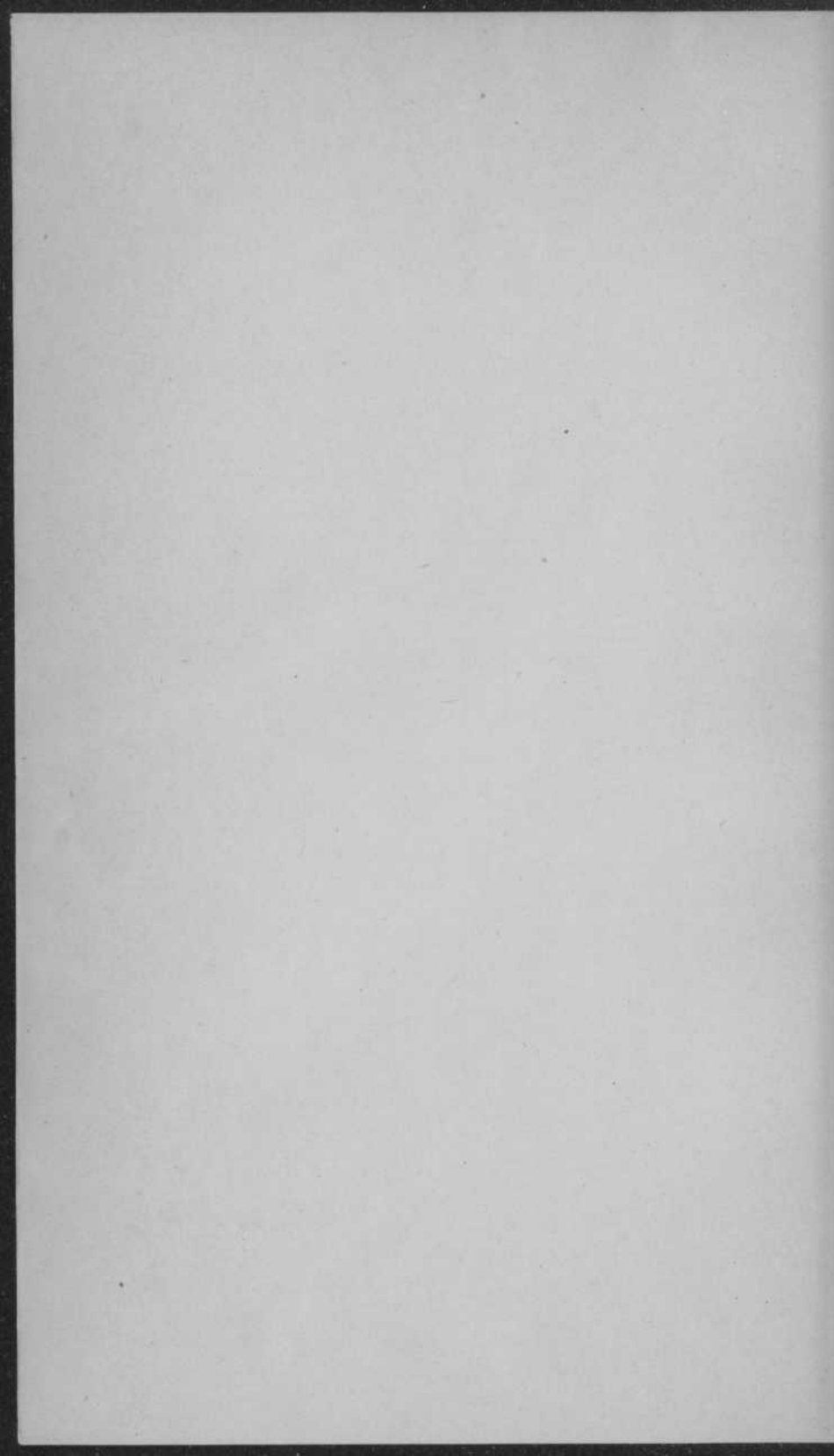
1858
C27

Universiteit Leiden

1 985 839 3

838301

oudheidkundige dienst
:: IN NEDERLANDSCH-INDIE ::

= KORTE GIDS =

VOOR DE TEMPELBOUWVALLEN IN
□ DE PRAMBANAN-VLAKTE, HET □
DIËNG-PLATEAU EN GEDONG SANGA

SAMENGESTELD DOOR

Dr. M. LULIUS VAN GOOR

Ambtenaar bij den Oudhk. Dienst.

MET 8 FOTO'S EN 7 KAARTEN.

LANDSDRUKKERIJ — WELTEVREDEN
1919.

9029/63

GOEDERKUNDE DIENST
IN NEDERLANDSCH-INDIË

== KORTE GIDS ==

VOOR DE TEMPELBOUWVALLEN IN
DE PRAMBANAN-VLAKTE, HET
DING PLATEAU EN GEDONG SANGA

VERBODEN TOEGANG

DE RIJKE VAN NOOR

VERBODEN TOEGANG

DE RIJKE VAN NOOR

VERBODEN TOEGANG

1863

DE TEMPELBOUWVALLEN IN DE PRAMBANAN-VLAKTE.

INLEIDING.

Oostelijk van de stad Djokja, op de grens der residenties Djokjakarta en Soerakarta, lag eertijds een priester-nederzetting, een uitgebreide tempelstad. De talrijke overblijfselen dezer stad liggen verstrooid in de vlakten van Prambanan en Sorogedoeg; thans zijn het niet meer dan bouwvallen, die soms alleen nog maar den naam van puinhoop verdienen; veel is ook reeds verdwenen, wat een halve eeuw geleden nog door reizigers gezien, beschreven en bewonderd werd. Toch kunnen deze overblijfselen ons nog eenig denkbeeld geven van de voormalige pracht dier tempelstad, van den hoog ontwikkelde kunstzin harer bouwmeesters en van hare uitgestrektheid, die in de breedte een uur gaans, in de lengte meer dan anderhalf uur gaans mat. Haar tempels werden opgetrokken in den loop der 9^e en der 10^e eeuw, toen het oude Mataram ¹⁾, het machtige Hindoe-rijk in Midden-Java bloeide; maar vermoedelijk werd de bouw reeds in de eerste helft der 10^e eeuw gestaakt en vele monumenten zijn niet geheel voltooid geworden.

De meer noordelijk gelegen vlakte van Prambanan wordt in de richting Noord-Zuid doorsneden door de kali Opak tot aan een punt, waar een uitlooper van het Zuidoergebergte de rivier nadert. De rivier stroomt vandaar voort in zuidwestelijke richting, tevens de grens der Prambanan-vlakte vormend. Aan de overzijde der rivier, begrensd door deze en door den zooeven genoemden

(¹) Niet te verwarren met het latere Mataram, waarmede de Oostindische Compagnie in aanraking kwam.

bergrug, strekt zich naar het Zuiden de vlakte van Soro-gedoeg uit. Op deze vlakte vindt men overblijfsels van overwegend Çiwaitsche herkomst; het noordelijk deel der stad bevatte, op één uitzondering na en voor zoover wij uit de overblijfselen besluiten mogen, slechts Boeddhistische tempels. Voor den tegenwoordigen bezoeker is de Prambanan-vlakte verreweg het belangrijkste, want hier is nog zeer veel overgebleven, hoeveel er ook verwoest en onherroepelijk verloren gegaan is. In de meer zuidelijk gelegen vlakte is bijna niets meer over en kan men voor het meerendeel nog slechts de plaats aanwijzen, waar de voormalige tempels gestaan hebben.

Wat de oorzaak geweest is van den ondergang van het middenjavaansche rijk is onbekend, maar ongetwijfeld bestaat er verband tusschen deze catastrofe, van welken aard die dan ook geweest mag zijn, en het feit, dat de tempels verlaten zijn nog vóórdát sommige ervan geheel voltooid waren. Dit laatste is bijv. het geval geweest bij de eigenlijke Prambanan-groep waar men op verschillende plaatsen kan constateeren, dat de ornamentatie nimmer uitgevoerd werd. Aardbevingen hebben de tempels in elkaar doen storten. Zonder cement of metselkalk te gebruiken, hebben de bouwmeesters de zware steenblokken op elkaar gestapeld; uitsteeksels aan de steenen, passend in groeven en holten van de aangrenzende steenen, moesten als verbindingsmiddel dienst doen. Door deze methode werd bij een aardbeving de samenhang der steenen gemakkelijk verbroken en was dan de daardoor ontstane puinhoop niet ongelijk aan den inhoud van een reusachtige blokkendoos, die door elkaar gegooid was. Verder deed de tropische plantengroei, die op de verlaten heilighdommen begon te woekeren, zijn verwoestend werk, uiteenrukkend wat nog bij aardbevingen gespaard was gebleven. Ook bij de groote aardbeving van 1867 is weer veel verwoest van wat er nog stond, en ten slotte is de mensch gekomen om het verwoestingswerk te voltooien. De bouwvallen, die in het oog van den leek

slechts hoopen steenen waren, werden beschouwd als steengroeven, waar men vrijelijk het bouw materiaal voor allerlei uit te voeren werken kon gaan halen.

Zoo is o.a. bij Prambanan een geheele dessa omringd door een steenen muur, opgetrokken uit blokken, die men van de tempels aldaar weggehaald heeft. En ook de Europeanen hebben de bouwvallen geplunderd en doen verdwijnen, zoowel voor particuliere gebouwen als voor werken, die de Staat deed uitvoeren. De tempels, die er nog zijn, heeft men bijna alle volslagen van de beelden beroofd, en deze weggesleept om er particuliere erven mee te versieren. Van het meerendeel dezer beelden weet men niet eens meer de herkomst. Wanneer men de beschrijvingen leest, die schrijvers van vóór 1867 ons nagelaten hebben, ja zelfs wanneer men kennis neemt van wat Yzerman in 1887 nog gezien heeft, dan komt men tot de treurige conclusie, dat de ontwikkeling en opbloei van Java op materieel gebied in de laatste halve eeuw voor de kostbare overblijfselen uit vroegere eeuwen noodlottig geweest zijn en kan men slechts de hoop uitspreken dat thans, nu ook het groote publiek meer en meer de waarde dier monumenten gaat beseffen, de tijd van het vandalisme voorbij is.

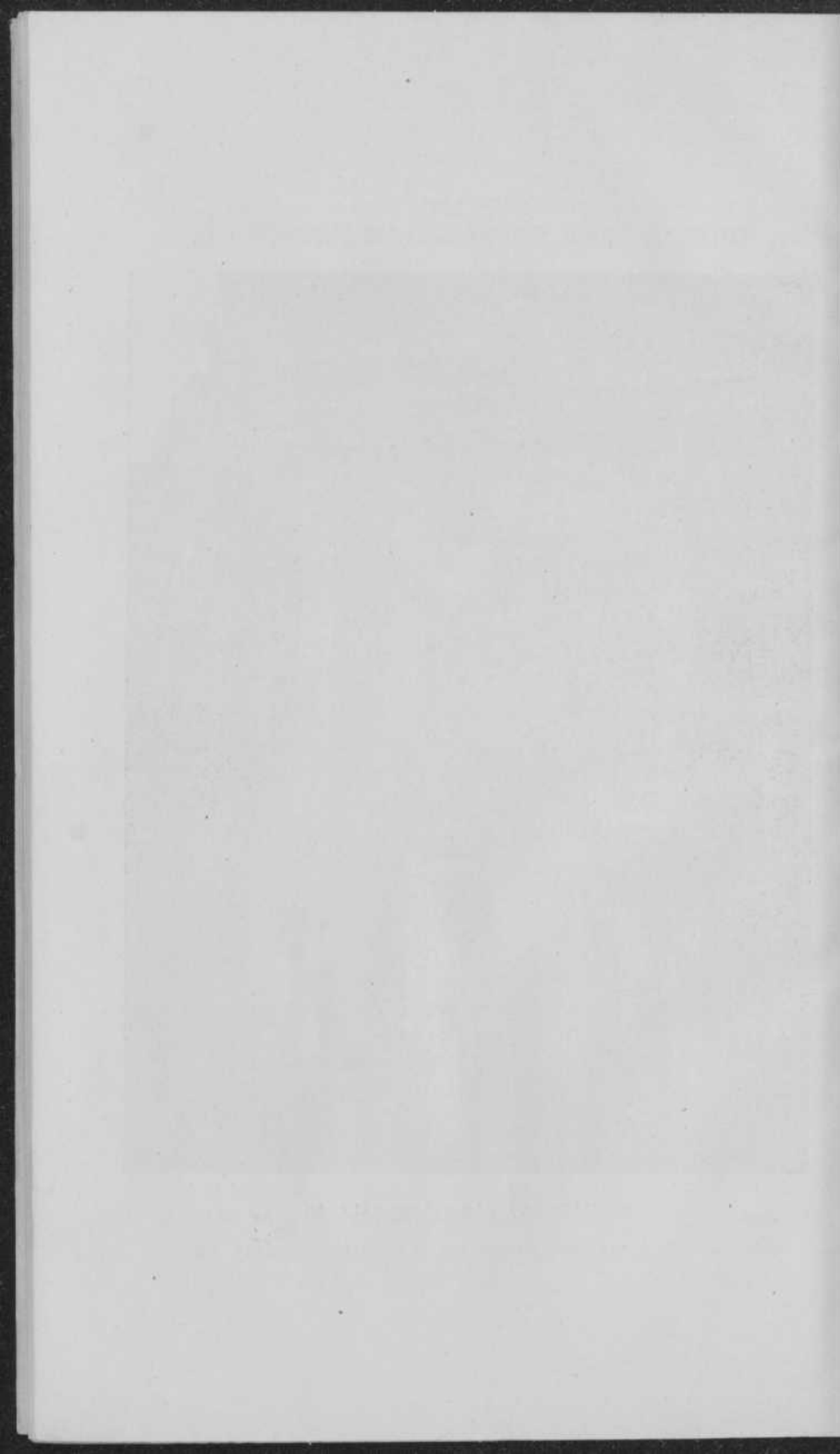
I. TJANDI KALASAN OF KALI BENING.

Het in de Inleiding beschreven terrein, waar de oude Hindoe-stad eenmaal lag, wordt doorsneden door den spoorweg van Djokja naar Solo. Wanneer men van Djokja uit de Prambanan-vlakte bezoeken wil, dan bereikt men het eerst de meest westelijk gelegen ruïne, Tjandi Kalasan, die op eenigen afstand van de spoorhalte Kalasan ligt. Deze bouwval dagteekent uit de vroegste periode der Hindoe-bouwkunst, voor zoover hiervan nog overblijfselen bekend zijn; waarmede echter niet gezegd is dat Tjandi Kalasan inderdaad het oudste bouwwerk zou zijn. De Diëng-tempels bijv. kunnen nog wel iets onder zijn. Daar er niets meer over is van gebouwen, die mogelijk nog vroeger opgetrokken zijn, zal men wel nooit te weten komen hoe en uit welk begin die bouwkunst zich op Java ontwikkeld heeft; in Tjandi Kalasan heeft zij echter nagenoeg haar volle ontwikkeling reeds bereikt. Deze tjandi wordt geacht tot de schoonste bouwwerken te behooren, misschien zelfs het schoonste te zijn wat de Hindoe-kunstenaars op Java gewrocht hebben. De bouw moet een weinig, misschien een kwart eeuw, vroeger dan die van den Boroboedoe gesteld worden en wel op het einde der achtste eeuw van onze jaartelling.

De tempel is gebouwd in den vorm van een Grieksch kruis met uitspringende hoeken en bevat een groot middenvertrek en vier kleinere zijkamers, waarvan alleen de oostelijke met de groote tempelkamer in verbinding staat. In geen der kamers staan meer beelden. De tempel verrijst op een soubassement, dat bij wijze van terras den eigenlijken tempelvoet draagt. Van dit soubassement is weinig meer te zien; ten deele is het weggebroken, ten deele onder den grond bedolven geraakt, doordat de bodem in den loop der eeuwen opgehoogd werd. Dit soubassement had denzelfden twintighoekigen vorm als de tempelvoet.

GEVELDETAIL VAN TJANDI KALASAN.

In den vrijliggenden buitenrand van het soubasement bezat de tempel een omgang ter breedte van 4.60 M., welke een borstwering gehad moet hebben. Vier trappen, aan elke zijde een, geven toegang tot dezen omgang. De tempel zelf had vier poorten, tot elke waarvan wederom een trap voerde, en door elke poort betrad men een zijvertrek. Aan den zuidelijken gevel zijn de versieringen nog aanwezig: aan weerszijden van den rijk geornamenteerden ingang zijn twee kleine nissen, waarin *en relief* eene Bodhisattwa-figuur uitgebeiteld is. In de groote nissen der zijvlakken, nu alle ledig, hebben zich waarschijnlijk staande Bodhisattwa-beelden bevonden; hunne voetstukken zijn nog aanwezig.

Op den tempelteerling, die een rijk versierde fries en een kroonlijst met fraaie antefixen draagt, verrijst het dak, gekroond door een dagob, waarvan nu nog slechts de sokkel aanwezig is. Het dak had drie verdiepingen, van het tempellichaam en van elkander gescheiden door een geprofileerden voet en elke met een eigen kroonlijst. De onderste verdieping volgt in haar horizontale doorsnede nog den twintighoekigen vorm van het gebouw en is versierd met nissen, waarin eenmaal Dhyāniboeddha's op lotuskussens zaten. Thans zijn er nog drie van deze beelden aanwezig. Bij de tweede verdieping gaat het dak tot den achthoekigen vorm over; elke zijde had een nis met een Dhyāniboeddha en aan weerszijden der nis een paneel, waarop een staande (Bodhisattwa —?) figuur gebeiteld was. Hier is nog slechts één Dhyāniboeddha over. De bovenste verdieping had wederom acht nissen, waarin eveneens Dhyāniboeddha's zaten; ook hier is er nog een over. Alle verdiepingen waren bekroond door kransen van dagobs. Yzerman's werk geeft een plaat, waarop de tempel gereconstrueerd is.

Tusschen Kalasan en Prambanan is indertijd een steen gevonden, die een inscriptie in onderwetsch nāgarī-schrift draagt. Deze inscriptie vermeldt, dat in het jaar 701 der

Çaka-jaartelling (= 779 n.Chr.) door een vorst uit de Çailendra-dynastie een heiligdom ter eere van de godin Tārā gesticht werd; tevens dat die vorst aan de monniken, die aan dien tempel verbonden zouden zijn, een klooster schonk.

Ongetwijfeld is Tjandi Kalasan het in de inscriptie bedoelde heiligdom en hebben wij er een aan Tārā gewijden tempel in te zien. Helaas is er geen beeld meer aanwezig om hier volkomen zekerheid te geven. Daar echter in die oorkonde gezegd wordt, dat het dorpsgebied van Kālāsa aan de kerk geschonken wordt, en daar de vondst nabij het huidige Kalasan geschied is, mag men aannemen, dat het oude Kālāsa hetzelfde als Kalasan is en Tjandi Kalasan de ruïne van het bewuste heiligdom.

II. TJANDI SARI.

Tjandi Sari, op korten afstand van Tjandi Kalasan gelegen, is geen tempel en heeft, althans gedeeltelijk, tot woonhuis gediend. Het is een gebouw met een verdieping, dat eenmaal zes vertrekken bevatte, drie in de beneden- en drie in de bovenste ruimte. De vloer der bovenkamers is verdwenen. De ingang is in den oostelijken gevel en geeft toegang tot het middelste beneden-vertrek, dat in verbinding staat met de zijkamers, welke ieder twee vensters hebben. Men bereikte den ingang langs een nu verdwenen trap, die van een terras omhoog leidde. Want ook dit gebouw heeft een omgang (waarschijnlijk met een borstwering) gehad. Naar dit terras is echter nog nooit een onderzoek ingesteld.

De drie beneden-kamers vertoonen alle aan den achterwand de sporen van vroegere altaren, die daar tegen aangebouwd waren, thans evenwel weggebroken zijn. Verder zijn er nissen, die vermoedelijk gediend hebben om er lampen in te plaatsen. Met een thans verdwenen trap, van welker voormalig bestaan de sporen nog over zijn, bereikte men de bovenkamers die slechts tot huisvesting

hebben kunnen dienen. Dat de benedenkamers beelden (op de altaren) bevat moeten hebben, sluit de mogelijkheid niet uit, dat het tevens woonvertrekken waren.

De bovenvertrekken hadden eveneens vensters; in de kozijnen zijn de sporen van vroegere vensterluiken aan te wijzen.

De oostelijke voorgevel heeft een aangebouwde vestibule gehad, nu geheel verdwenen. De deuropening tusschen vestibule en middenvertrek is thans de ingang. Oogenschoonlijk heeft het gebouw nog een tweede verdieping, maar dit is slechts de met nissen versierde borstweringsmuur, die den gevel der verdieping bekroont. Achter dien muur rees het dak omhoog, dat met dagobs versierd was, gelijk ook de nissen in de borstwering dagobs dragen.

Tjandi Sari is een der best geconserveerde gebouwen; het was eertijds aan de buitenzijde zeer rijk versierd. In hoofdzaak vindt men aan de gevels bekroonde vensteropeningen (sommige blind) met aan weerszijden paneelen, die *en relief* gebeeldhouwde figuren bevatten. In de nissen van den borstweringsmuur troonden waarschijnlijk Dhyāniboeddha's; thans zijn alle nissen ledig. Van het dak is niets meer over. Het geheel is bepleisterd geweest, naar enkele overblijfsels te oordeelen in een oorspronkelijk rozenroode kleur.

Men heeft in dit gebouw het klooster terug willen vinden, waarvan in de hierboven genoemde inscriptie sprake is, want deze bevat de verordening, dat tegelijkertijd met den Tārā-tempel een klooster ten behoeve der monniken gebouwd zal worden. Inderdaad is er wel wat, dat ten gunste dezer onderstelling spreekt: Tjandi Sari is niet alleen geen tempel, maar een woonhuis, ten deele althans zeker. Het is evenwel niet onmogelijk, dat men dit klooster ergens anders en wel veel dichterbij den Tārā-tempel te zoeken heeft. In het begin der 19^e eeuw is door den luitenant-ingenieur H. C. Cornelius allerlei werk

op oudheidkundig gebied verricht en o.a. heeft hij eene teekening vervaardigd van een door hem bezochte ruïne, op slechts 130 M. afstands van Tjandi Kalasan gelegen. De uitgestrektheid van het terrein, welks ringmuur Cornelius nog overal kon nasporen, wijst er op, dat vermoedelijk *hier* de nederzetting der monniken geweest moet zijn. Immers, het valt niet te ontkennen, dat Tjandi Sari met zijn drie bovenkamers, elk van $\pm 3,5 \times 6 \text{ M}^2$ inhoud, weinig woonruimte aanbood en slechts enkele monniken geherbergd kan hebben. Zoo de benedenruimte een heiligdom geweest is, hebben niet onwaarschijnlijk op de bovenverdieping slechts de bewakers van dat heiligdom gehuisd. Bovendien ligt Tjandi Sari op viermaal grooteren afstand dan de door Cornelius bezochte overblijfselen. Deze vond binnen de ommuring de resten van wat hij een pendoppo noemde: eenige steenen voetstukken van (waarschijnlijk houten) zuilen, die een dak geschraagd hebben. Raffles noemt het „a hall of audience”. Wellicht was het de halle, waar de monniken hunne godsdienstige samenkomsten hielden. Thans is er niets meer van te vinden, daar helaas alles weggesleept is, maar de beschrijving van Cornelius en na hem van Mackenzie en Olivier wettigt het vermoeden, dat hier inderdaad de resten waren van een complex van gebouwen, dat in betrekking stond tot den in de onmiddellijke nabijheid gelegen tempel.

III. DE TEMPELS VAN PRAMBANAN.

Vervolgt men zijn reis in oostelijke richting, dan bereikt men spoedig de indrukwekkende bouwvallen van Prambanan, ook Tjandi Loro Djonggrang genaamd, en gelegen op een kwartieruurs afstand van de spoorhalte Prambanan.

De overleveringen der Javaansche bevolking uit den omtrek gewagen van een reuzenvorst Ratoe Boko, wiens residentie men te zoeken zou hebben in den zgn. Kraton

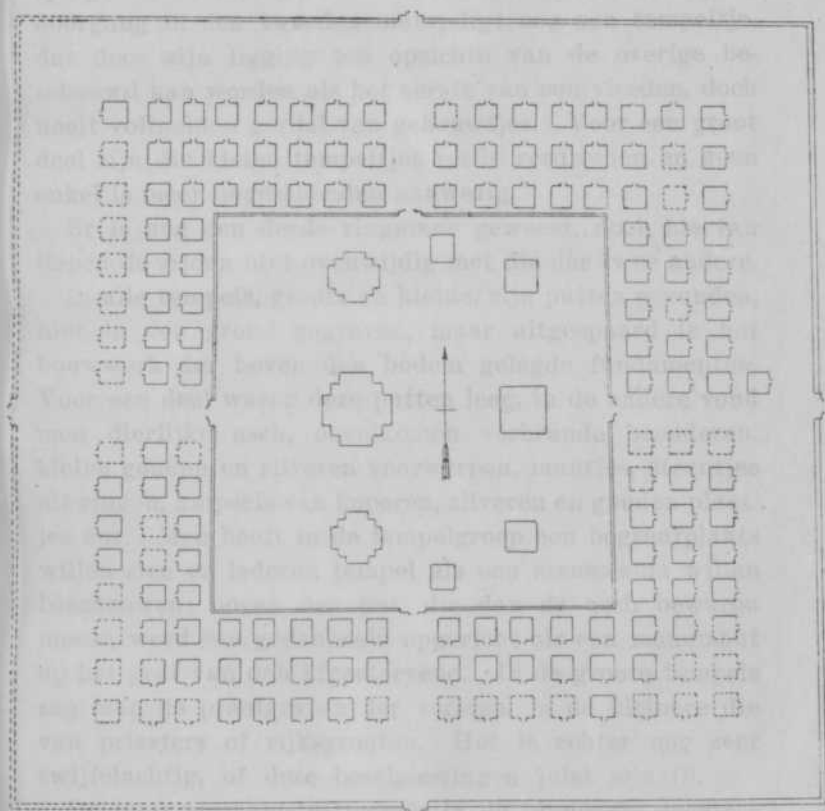
van Ratoe Boko, ten Z. van Prambanan. Zooveel schijnt zeker, dat deze *kraton*, waar men de puinhoopen van honderden gebouwen vindt, eenmaal eene vorstelijke residentie, misschien wel de hoofdstad van den vorst van het oude Mataram was. De dochter van dezen legendarischen reuzenvorst, zoo verhaalt de overlevering, de jonkvrouw Loro Djonggrang zou aanleiding tot den bouw der Prambanan-tempels gegeven hebben, doordat zij den jongeling, die naar hare hand dong en dien zij niet durfde afwijzen, een (naar zij meende) onmogelijke taak opgelegd had. Onder voorwaarde dat hij een tempel met duizend beelden zou oprichten, en dit in het tijdsbestek van een enkelen nacht, zegde zij hem haar hand toe. De jongeling had echter machtige vrienden onder de aardgeesten en deze volbrachten voor hem het werk — bijna. De trotsche maagd had bemerkt, dat het onmogelijk geachte werk met den dageraad voltooid zou zijn en door een list wist zij dit te verijdelen, toen er nog slechts één beeld ontbrak. Maar ook nu bediende de jongeling zich van zijn toovermacht, want tot straf sprak hij over de prinses eene vervloeking uit, die haar in steen deed veranderen. Haar beeld maakte het duizendtal vol en troont nog steeds in den grootsten der zes tempels, die aan Çiwa gewijd is.

Het beeld is echter inderdaad een beeld van de godin Doergā. De omwonende Javanen zien er nog steeds de versteende prinses in en zoo komt het, dat de geheele groep ook wel den naam van Tjandi Loro Djonggrang draagt. Nog heden ten dage komt men het beeld met zalf bestrijken en bloemen er aan offeren, wijl men er wonderdadige macht aan toeschrijft. Talrijk zijn de bedevaarten, die ondernomen worden door jonge meisjes, die zich een echtgenoot wenschen en door gehuwde vrouwen, die om kinderzegen komen smeeken.

In tegenstelling met de overige tempelbouwwallen in de Prambanan-vlakte, die alle Boeddhistisch zijn, zijn de tempels der eigenlijke Prambanan-groep voor den Çiwaïti-

schen eeredienst bestemd geweest. Blijkens de gevonden beelden waren zij gewijd aan de Trimoerti, de Drievuldigheid der Hindoe's en meer bepaaldelijk aan Çiwa, aan wien klaarblijkelijk de voorrang geschonken is, daar hij in den voornaamsten tempel troont. De onmiddellijke nabuurschap van Boeddhistische en Çiwaïtische tempels bevestigt opnieuw, wat wij ook reeds uit oude oorkonden wisten, dat namelijk beide secten vreedzaam naast elkaar leefden en dat de vorsten aan beide gelijkelijk hun gunsten schonken.

Op een groot vierkant veld, door een vierkanten ringmuur omgeven, verheffen zich zes groote en twee kleinere tempels. Betreedt men dit terrein door den ingang van den zuidelijken muur, dan ziet de bezoeker voor zich, dus in de richting Zuid-Noord, twee rijen, elk van drie tempels, gezamenlijk een allee vormend. Die der westelijke rij zijn het grootst; de ingangen zijn naar die der tempels in de oostelijke rij toegekeerd. De allee wordt aan beide zijden afgesloten door een kleinen tempel, even ten Oosten van den Noorder- en den Zuideringang gelegen. De noordelijke is geheel vervallen en nagenoeg verdwenen. De middelste tempel der westelijke rij, aan Çiwa gewijd, is de grootste van alle en dus de hoofdtempel. De noordelijke der rij was aan Wişņoe en de zuidelijke aan Brahmā gewijd. In den middelsten tempel der oostelijke rij heeft men een reusachtigen Nandi, den stier die het rijdier van Çiwa is, gevonden, benevens een beeld van Soerya, den zonnegod, en van Candra, den maangod. In den noordelijken tempel heeft men een zeer verminkt Çiwa-beeld gevonden; de buitengewoon fraaie kop van dit beeld, die er los bij lag, is in het Museum te Batavia. Het Garoeḍa-voetstuk, dat in dezen tempel staat, den mythischen vogel voorstellende, dien men aan Wişņoe als rijdier toekeende, is nog niet lang geleden hierheen gebracht en is afkomstig van Telaga Lor. In den zuidelijken tempel was niets.

Plattegrond van de Prambanan-tempels.

Evenwijdig met den binnensten ringmuur en op een afstand gelijk aan de halve zijde van dit muurvierkant, ligt een tweede vierkante ringmuur, eveneens met een doorgang in het midden van elk zijner zijden. Tusschen deze twee muren bevindt zich een driedubbele gordel van kleine tempeltjes, die respectievelijk 44, 52 en 60 gebouwtjes telde. Aan den Oostkant, rechts van den oostelijken doorgang in den tweeden muur, ligt nog een tempeltje, dat door zijn ligging ten opzichte van de overige beschouwd kan worden als het eerste van een vierden, doch nooit voltooiden gordel van gebouwtjes. Voor een groot deel zijn die kleine tempeltjes reeds verdwenen en geen enkel is meer ongeschonden aanwezig.

Er is nog een derde ringmuur geweest, doch hiervan liepen de zijden niet evenwijdig met die der twee andere.

In alle tempels, groote en kleine, zijn putten gevonden, niet in den grond gegraven, maar uitgespaard in het bouwwerk der boven den bodem gelegde fundamenten. Voor een deel waren deze putten leeg, in de andere vond men dierlijke asch, onvolkomen verbrande beenderen, kleine gouden en zilveren voorwerpen, muntjes, steentjes uit ringen, knipsels van koperen, zilveren en gouden plaatjes enz. Men heeft in de tempelgroep een begraafplaats willen zien en iederen tempel als een mausoleum willen beschouwen; boven den put, die dan de asch bewaren moest, werd een godenbeeld opgericht als een monument op het graf van den afgestorvene. In de groote tempels zag men de praalgraven der vorsten, in de kleinere die van priesters of rijksgrooten. Het is echter nog zeer twijfelachtig, of deze beschouwingen juist zijn ⁽¹⁾.

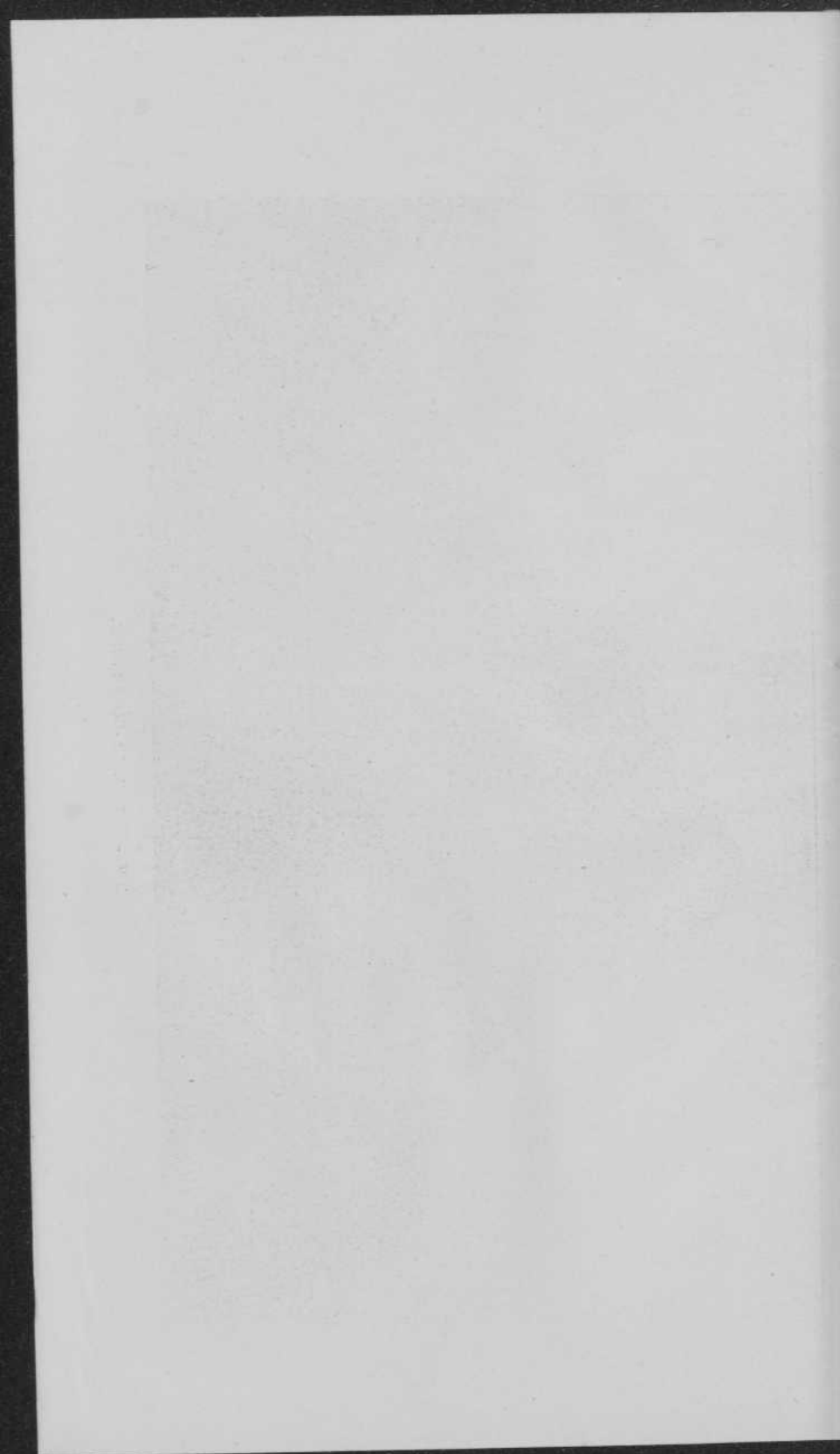
De zes voornaamste tempels in de binnenste enceinte zijn alle naar denzelfden grondvorm opgetrokken. Een horizontale doorsnede vertoont een vierkant, aan elke

(1) Wie in deze kwestie belang stelt, wordt verwezen naar het artikel van J. C. van Eerde: *Hindu-Javaansche en Balische eeredienst*, in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië*, deel 65 (1911) p. 1 vlgg.

zijde waarvan een uitspringende rechthoek aangebracht is, zoodat een twintighoek in den vorm van een Grieksch kruis met uitspringende hoeken ontstaat. Het eigenlijke tempellichaam, de tempelteerling, rust met zijn soubasement op een terras, dat als een tweede, lager gelegen soubasement te beschouwen is. Bij den Çiwa-tempel is dit onderste soubasement rijk versierd met in nissen geplaatste leeuwen, geflankeerd door ondiepe nissen, tegen wier achterwand rijk gestileerde boomen, die in basrelief uitgevoerd zijn. Het draagt een borstwering, die het geheele terras omgeeft; aan de buitenzijden daarvan zijn groepen van apsarasas (hemelsche nimfen) en musicceerende en dansende figuren uitgebeeld. Aan de binnenzijden van den muur zijn in relief gehouwen tafereelen uit het Rāmāyaṇa aangebracht. Het bovenste soubasement, de eigenlijke tempelvoet, draagt gebeeldhouwde voorstellingen van goden (of misschien van vorsten in goden-ornaat?), gezeten op de wijze der Boeddha's. Wat deze reliefs voorstellen, is nog niet met zekerheid uitgemaakt, al zijn bij sommige der middenfiguren verschillende attributen van Hindoe-godheden herkend. Aan elk der vier zijden is een trap aangebracht, die naar het terras voert; de hoogste trede ligt hooger dan het niveau van het terras en de trap eindigt in een bordesje, vanwaar men aan weerszijden langs een klein trapje af moet dalen om in de gaanderij te komen, die tusschen de borstwering en den tempelvoet leidt. Op dien voet verheft zich het lichaam van den tempel, rijk versierd, eenmaal bekroond door een zeker niet minder rijk versierd dak. De overige tempels, hoewel naar hetzelfde model gebouwd, worden, wat de details betreft, eenvoudiger naarmate zij kleiner worden. Zoo vindt men alleen bij den Çiwa-tempel in de hoeken, gevormd door de uitspringende trappen, kleine tempeltjes aangebracht, terwijl alleen bij de tempels der westelijke rij het terras den twintighoekigen vorm vertoont; bij die der oostelijke rij is dit onderste soubasement een gewoon

ÇIWA-TEMPEL TE PRAMBANAN.

vierkant. De Wiṣṇoe- en de Brahmā-tempel hadden ook gaanderijen met een borstwering, eveneens aan den binnenkant met reliefs versierd. Blijkens de overblijfselen zijn de tempels versierd geweest met groote en kleine gapoera's (poorten). Zoo betrad men bijv. het bovenbedoelde bordesje door een poort, om dan door kleine poorten af te dalen naar de gaanderij of om door een vierde poort een tweede trap te beklimmen, die naar het binnenste des tempels voerde. Ook beneden aan de trappen moeten poorten gestaan hebben. Het geheel moet een onbeschrijflijken indruk van praal en pracht gegeven hebben. In Prambanan heeft de Hindoe-Javaansche kunst haar toppunt van bloei, haar grootste weelde van versiering bereikt, misschien zelfs het hoogste punt reeds overschreden, want in sommige details is, naar men wil, reeds decadentie te bespeuren. Tjandi Loro Djonggrang vormt den overgang tusschen de streng-klassieke kunst van Midden-Java, gelijk men die aan Tjandi Mendoet en aan den Boroboedoe kan leeren kennen, en de kunst van Oost-Java, die zich ontwikkelde, toen het oude rijk van Mataram ten val gekomen was. Het tempelcomplex van Prambanan, gesticht waarschijnlijk in de tiende eeuw, heeft echter slechts korten tijd zijn pracht tentoongespreid. Zelfs werd het verlaten, nog voordat de arbeid geheel voltooid was. Duidelijk wijst hierop het ontbreken van ornamentatie aan sommige gedeelten, terwijl de vergelijking met overeenkomstige deelen van andere tempels aantoont, dat het in de bedoeling gelegen heeft, die versiering aan te brengen. Zoo ontbreekt ook aan den binnensten ringmuur alle ornament.

Over het inwendige der tempels valt weinig te zeggen. Alle bevatten één vertrek, alleen de Ćiwa-tempel heeft er vier, een groote en drie kleine kamers. In de groote kamer staat een beeld van Ćiwa als Mahādewa, den grooten, den oppersten god. In de kleine kamers vindt men de beelden van Ćiwa als Mahāyogin (de groote asceet), van Gaṇeṣa, Ćiwa's olifantskoppigen zoon en van Doergā,

eene transfiguratie van Ćiwa's gemalin ¹⁾. De goden schonken haar deze gedaante, nl. van eene vrouw met acht armen ²⁾; in de handen zwaaide zij de wapens, waarmee zij den demon Mahiṣāsoera bestrijden moest, die Indra's troon geusurpeerd had. Zij wordt steeds voorgesteld staande op een buffel, waarin de demon zich vermomd had, en wel op het oogenblik dat zij den buffel doodt; terwijl zij den uit het buffellichaam ontsnappenden demon overweldigt en bij de haren grijpt. De beelden van Brahmā en Wiṣṇoe bevinden zich in den nitersten tempel der westelijke rij.

Voor de beelden der oostelijke rij zie, boven.

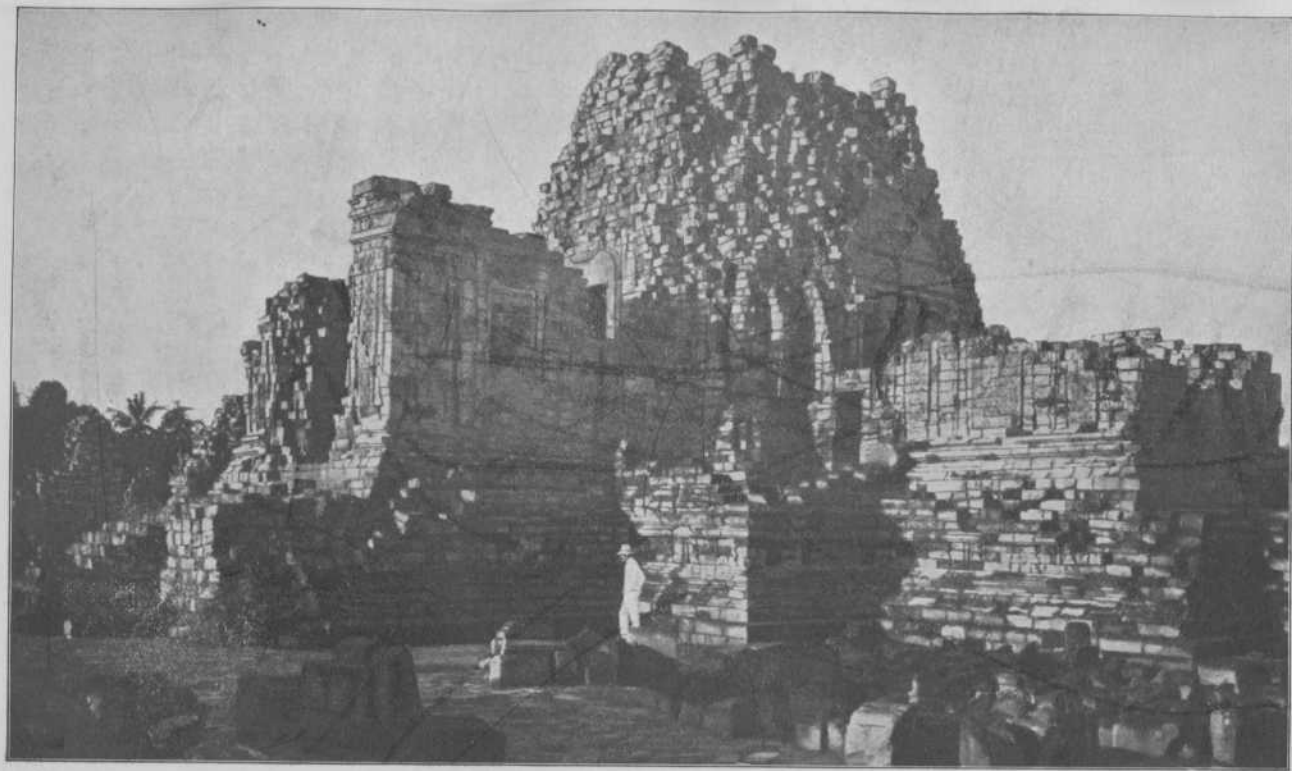
IV. TJANDI SEWOE.

Het hoofdgebouw van deze tempelgroep, die op eenige minuten afstands van Prambanan ligt, staat op een terras. Om dit terras liggen vier nagenoeg vierkante gordels van kleine tempeltjes, 240 bij elkaar. Het is een Boeddhistische tempelgroep, die eveneens niet geheel voltooid is geworden. Tusschen den tweeden en den derden gordel zijn de resten van vijf iets grooter tempeltjes gevonden.

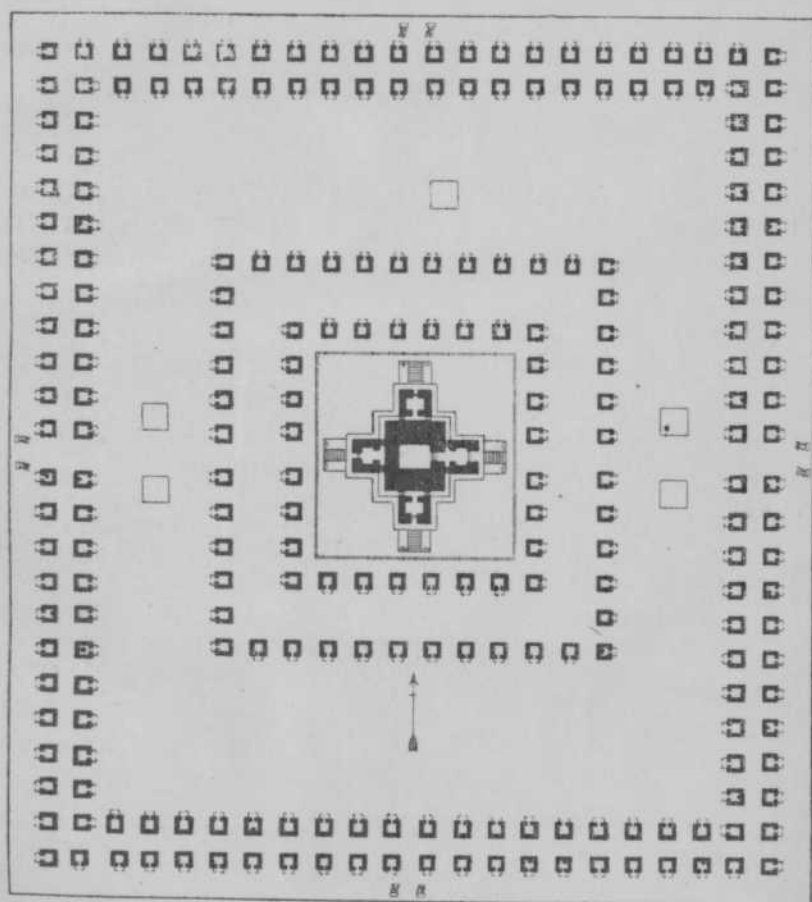
De middentempel, waarheen van het terras vier trappen voeren, heeft den vorm van een Grieksch kruis met uitspringende hoeken. De aangebouwde rechthoeken springen hier ver naar voren en bevatten elk een kamer. Door de oostelijke kamer kon men in het middelste vertrek komen. Beelden zijn niet meer aanwezig; thans is het echter weer mogelijk het binnenste van den tempel te betreden. De vier aangebouwde rechthoeken, die eigenlijk aangebouwde voortempels zijn, hadden een laag dak en hoog daarboven uit stak het middelste gebouw met zijn dak. Om het geheele gebouw liep een smalle om-

⁽¹⁾ Oorspronkelijk was Doergā een maagdelijke godin.

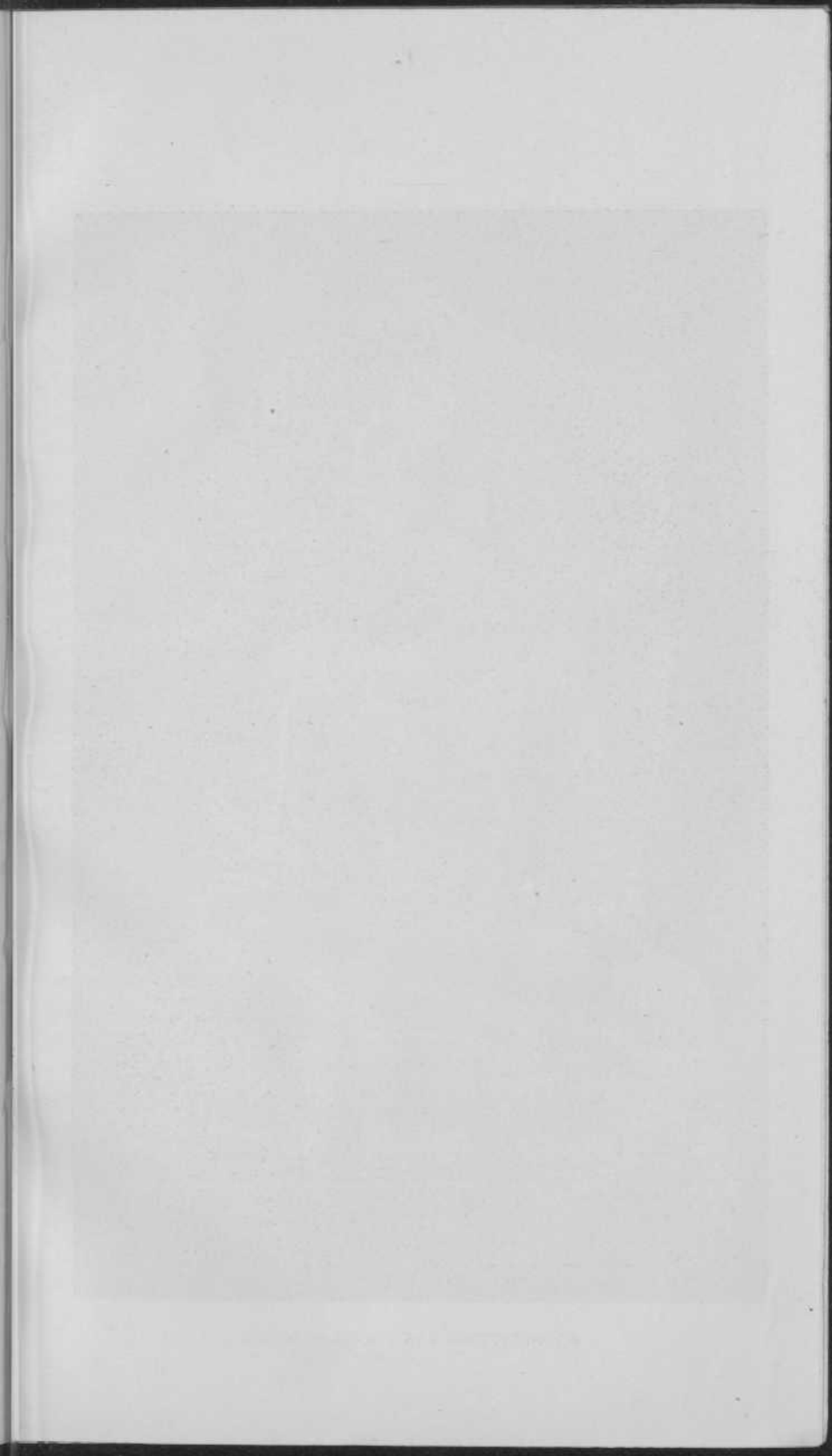
⁽²⁾ Zoo wordt zij gewoonlijk voorgesteld, maar men vindt ook Doergā-voorstellingen met 4, 6 en 10 armen.

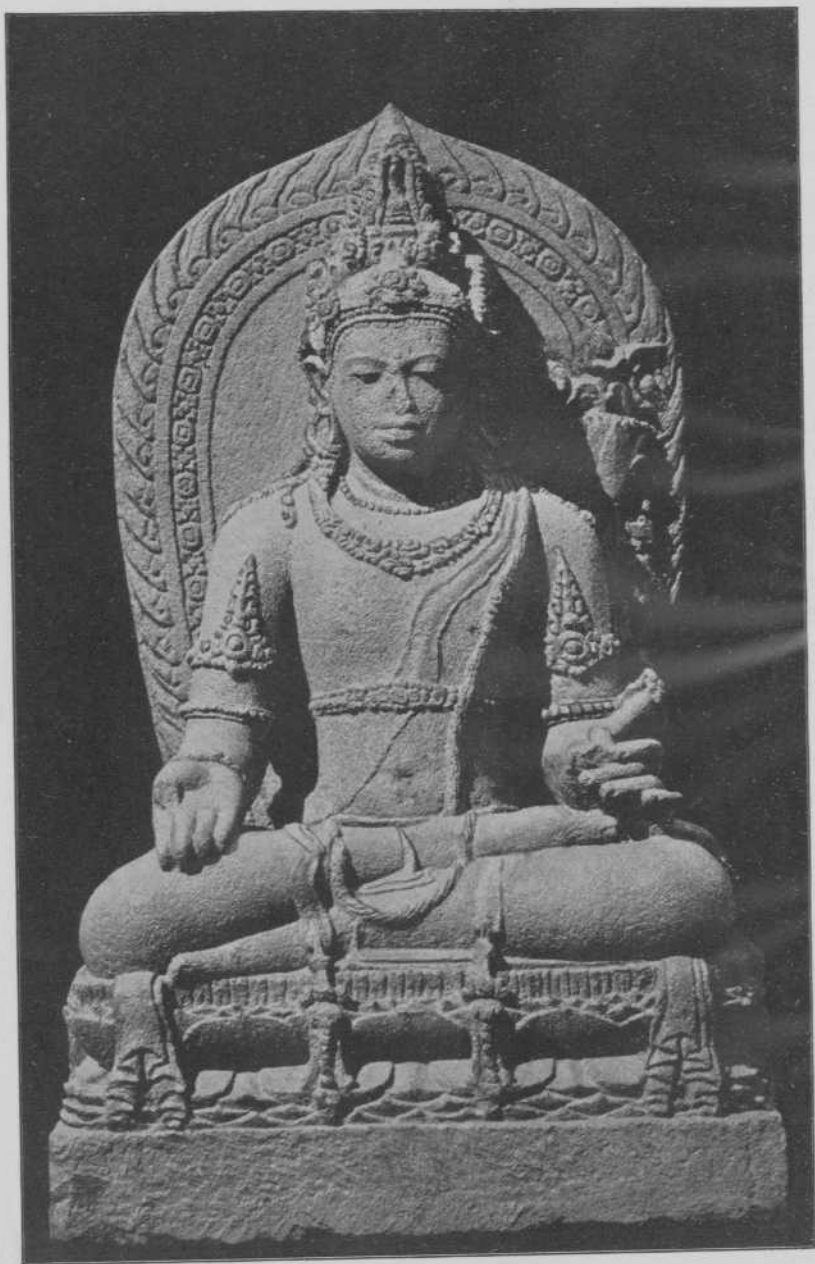

TJANDI SEWOE.

Plattegrond van Tjandi Sewoe.

BODHISATTWA VAN TJANDI PLAOSAN.

gang, en bovendien kon men door zijpoortjes in de voortempels in een soort van binnenomgang komen, die door een laag muurtje van den buitenomgang afgescheiden was. Aan de buitenzijde was aan het gebouw een overdadige ornaméntatie aangebracht. De bijtempeltjes hebben elk een aangebouwde vestibule.

Op het terrein zijn tusschen de puinhoopen der kleine tempeltjes eenige beelden van Dhyāniboeddha's te voorschijn gekomen.

Het geheele terrein was omgeven door een vierkantén ringmuur, die in het midden van elk zijner zijden een poort had. Bij elken ingang stonden twee poortwachters, zgn. Rākṣasa's, kolossale steenen beelden met een schrikwekkend uiterlijk, gewapend met een knots.

Buiten den terreinmuur, op geringen afstand daarvan, heeft tegenover elke poort een kleine tempel gestaan. Van den zuidelijken dezer vier voortempels, Tjandi Boebrah, zijn nog enkele overblijfselen te zien.

V. TJANDI LOEMBOENG.

Even ten Zuiden van Tjandi Sewoe ligt de kleine tempelgroep van Tjandi Loemboeng. Zij bestaat uit de ruïne van een tempel, omgeven door een vierkant van zestien kleine tempeltjes.

De middentempel vertoont in horizontale doorsnede de gedaante van den twintighoek. Van binnen zijn nissen, maar beelden zijn niet meer aanwezig. Aan de buitenzijde zijn staande figuren van Bodhisattwa's gebeiteld.

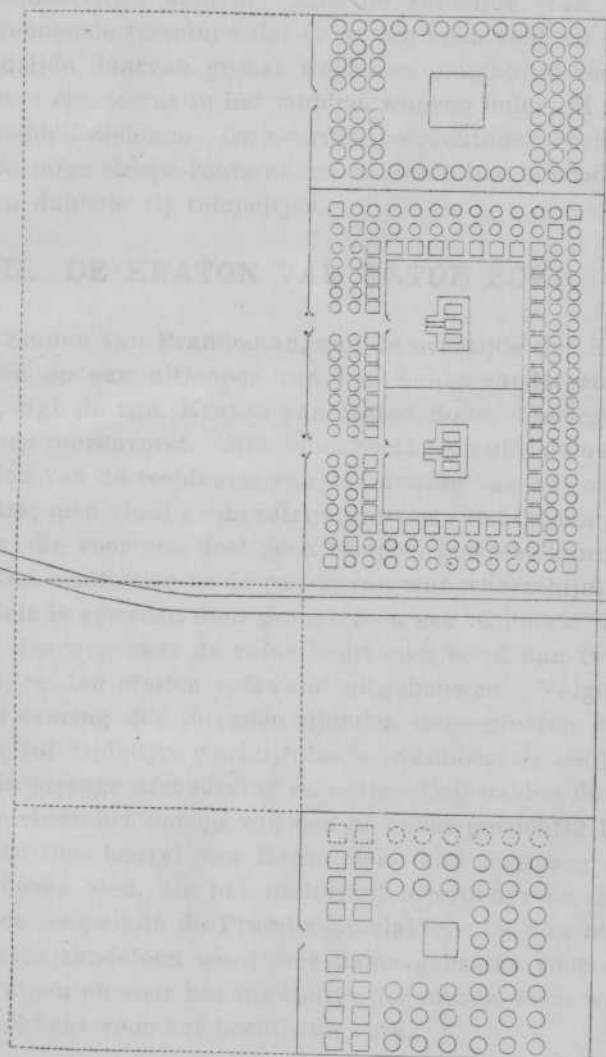
De bijtempels zijn ongeveer gelijk aan die van Tjandi Sewoe, doch hebben geen voorbouw. Zij zijn niet versierd, waaruit men mag afleiden, dat men Tjandi Loemboeng niet geheel heeft kunnen voltooien.

VI. TJANDI PLAOSAN.

Noordoostelijk van Tjandi Sewoe liggen de weinige overblijfselen van Tjandi Plaosan. Het schijnt, dat deze

tempelgroep eerst tegen het midden der 19e eeuw bekend geworden is; de groote aardbeving van 1867 heeft haar ten deele ineen doen storten. Binnen een dubbelen ringmuur ligt een rechthoekig terrein, door een tusschenmuur in twee kleine vierkanten verdeeld. Elk vierkant bevatte een wihāra (kloostergebouw), in constructie overeenkomend met Tjandi Sari. Ook hier moet de bovenverdieping tot woonhuis gediend hebben, terwijl de benedenruimte tevens (zoo niet alleen) voor godsdienstige doeleinden bestemd was. Tal van Bodhisattwa-beelden werden hier nog gevonden, die meerendeels weggehaald zijn door de Archaeologische Vereeniging te Djokja voor haar „Museum”. Als een staaltje van het vandalisme, dat ook soms door bezoekers gepleegd wordt, moge hier vermeld worden, dat op een goeden dag de kop van een der fraaiste Bodhisattwa's, Maitreya voorstellende, van den romp afgeslagen bleek te zijn en spoorloos verdwenen was. Enkele jaren later bleek de kop zich in de Glyptotheek te Copenhagen te bevinden.

De beide wihāra's hebben een voorbouw, die als vestibule diende. In de zijwanden dier vestibules zijn nissen, waarin beelden stonden. Tegen den achterwand der vertrekken stonden op altaren eveneens beelden. Bij de ontdekking door Yzerman waren alle Bodhisattwa-beelden, 18 in getal, nog aanwezig, doch de zittende Boeddha's, die op nu nog aanwezige voetstukken troonden, waren toen reeds verdwenen. In de zijvertrekken waren vensters. Tusschen de beide ringmuren lagen drie rijen overblijfselen van kleine tempeltjes (1e rij) en van cirkelvormige voetstukken (2e en 3e rij). Op deze voetstukken moeten kleine stoepa's, klokvormige gebouwtjes gestaan hebben, waarvan de topstukken nog aanwezig waren. Deze rijen van stoepa's hadden op iederen hoek een tempeltje. In de tempeltjes hebben Dhyāniboeddha's gezeten, waarvan Yzerman er nog enkele aantrof. In de kleine stoepa's hebben urnen met de asch van dooden gestaan. Noordelijk aan het terrein der wihāra's grenst een

Plattegrond van Tjandi Plaosan.

rechthoek, die in het midden een vierkant terras omsloot, waarop Yzerman nog vele beelden van Dhyāniboeddha's en Bodhisattwa's aantrof. Aan de zuidzijde (van het eerst genoemde terrein) volgt eerst een open veld, en aan de zuidzijde daarvan grenst weer een ommuurde rechthoek, met een terras in het midden, waarop indertijd nog drie beelden stonden. De noordelijke rechthoek bevatte cirkelvormige stoepa-voetstukken, de zuidelijke bovendien nog een dubbele rij tempeltjes.

VII. DE KRATON VAN RATOE BOKO.

Ten Zuiden van Prambanan, aan de overzijde der Kali Opak en op een uitlooper van het Zuider-zandsteengebergte, ligt de zgn. Kraton van Ratoe Boko, den legendarischen reuzenvorst. Misschien heeft men hier de overblijfselen van de residentie van den koning van het oude Mataram; men vindt er de talrijke resten van steenen gebouwen, die voor een deel geen tempels geweest kunnen zijn. O.a. vindt men er de resten van wat waarschijnlijk een paleis is geweest, door grachten en een ringmuur omgeven. Op weg naar de ruïne komt men eerst aan twee grotten, in den steilen rotswand uitgehouwen. Volgens de overlevering der Javanen dienden deze grotten den vorsten tot tijdelijke verblijfplaats, wanneer zij eenige dagen in strenge afzondering en onthouding wilden doorbrengen, vóór het nemen van een of ander gewichtig besluit. In den heuvel van Ratoe Boko kan men nog de steengroeven zien, die het materiaal leverden voor den bouw der tempels in de Prambanan-vlakte. De van hier afkomstige zandsteen werd met name gebruikt voor de fundeeringen en voor het inwendige der muren, doch was niet bruikbaar voor het beeldhouwwerk.

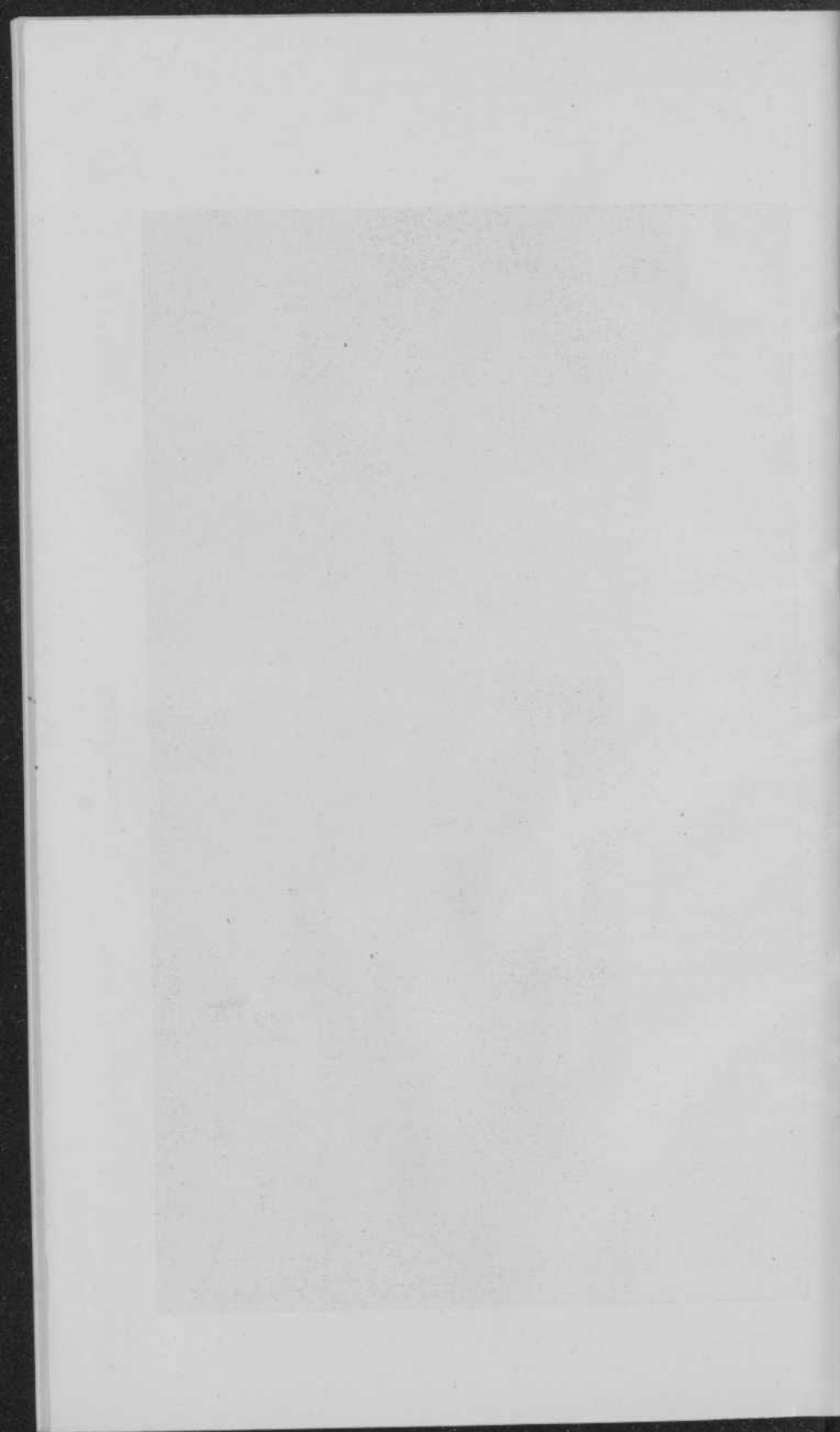
HET DIËNG-PLATEAU.

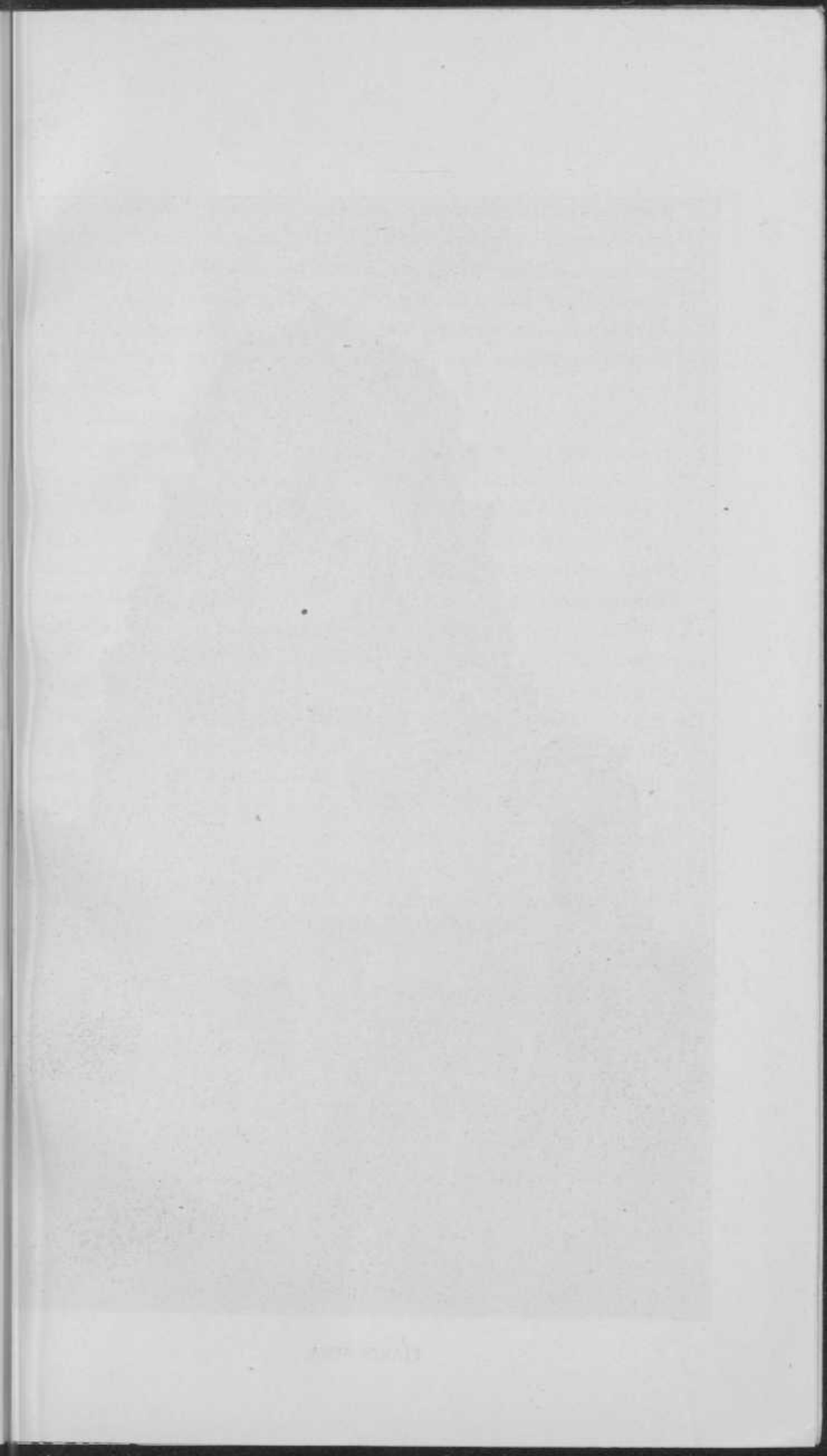
Ongeveer daar, waar de grenzen van vier residenties (Pekalongan, Banjoemas, Kedoe en Semarang) samenkomen, meer dan 6500 voet boven den zeespiegel en omgeven door een krans van bergtoppen, behorende tot den Goenoeng Praboe in het Oosten en den Goenoeng Panggonan in het Westen, ligt het Diëng-plateau, een langgestrekte, peervormige vlakte, die niets anders is dan een oude kraterbodem. Het plateau is als bezaaid met de overblijfselen van wat eenmaal een reusachtige Çiwaïtische priesternederzetting geweest moet zijn. Vermoedelijk is het geheele Diëng-plateau bebouwd geweest met tempelgroepen, met elkaar verbonden door geplaveide wegen, waarvan de sporen nog aanwezig zijn. Het is alles nu grootendeels verwoest en verdwenen, maar enkele tempelruïnes zijn nog in vrij goeden staat en er is zeer zeker nog meer dan genoeg over om de moeite van een tocht naar het plateau te beloonen.

De reden voor de vestiging op deze hooggelegen vlakte met haar guur, onaangenaam klimaat is wel eens gezocht in de vulkanische gesteldheid van dezen bergklomp, daar de bijgeloovige Javanen zich bij voorkeur zulke streken bewoond dachten door allerlei bovennatuurlijke machten. De Hindoe-kolonisten zouden dan op deze wijze het bijgeloof der inboorlingen geëxploiteerd hebben, ten einde des te beter hun invloed en dien van hun goden op de bevolking te bevestigen. Reeds in een oorkonde van het Çaka-jaar 841 (= 919 n.Chr.) wordt de Diëng genoemd als een der heilige bergen van Java en de priesterstad op den Diëng is dan ook hoogst waarschijnlijk een bedevaartsoord geweest, dat men bereiken kon langs uit lavablokken gehouwen trappen, die van uit de vlakten van Bagelen

DIENG-PLATEAU.

TJANDI BIMA.

en Pekalongan omhoog voerden. De overblijfselen dezer trappen zijn tusschen 1860 en 1870 ontdekt. Over de nederzetting op het Diëng-plateau zwijgt de geschiedenis ten eenenmale; over den tijd van haar ontstaan en haar ondergang is niets bekend, maar het plateau moet minstens vier eeuwen verlaten zijn geweest toen het ongeveer in het jaar 1830 weer bewoners begon te krijgen. Toen was alles met bosch begroeid, doch langzamerhand zijn er een paar dorpen ontstaan, waarvoor helaas de tempel-ruïnes heel wat materiaal hebben moeten afstaan.

Toen men voor het eerst opgravingen ging doen, waren de gebouwen tot halverwege in den grond bedolven, doordat in den loop der tijden de vlakte wel zes voet opgehoogd werd door bergstortingen en door afgespoelde aarde van de omringende toppen.

De bevolking heeft verband gezocht tusschen deze hooggelegen tempels en de voornaamste personages uit het Mahābhārata, een der twee groote heldendichten der Hindoe's, die ook op Java bekend raakten en waarvan de Javanen de gebeurtenissen op Java gelocaliseerd hebben. Vandaar dat de tempels genoemd zijn niet alleen naar helden uit dat epos, maar een paar zelfs ook naar personages, die niet voorkomen in het Indische Mahābhārata, doch wel in de op Java ontstane redactie en waarmede de Javanen vertrouwd waren geworden door de wajangvoorstellingen.

In 1836 werd door een reiziger, die het plateau bezocht, het aantal gebouwen, waarvan de ruïnes nog overeind stonden, of waarvan de sporen nog aanwezig waren, op 400 geschat. Veel is sedert voor goed verdwenen, zoowel door den tand des tijds als door de schennende hand van den mensch. Toch kwamen bij de eerste opgraving reeds 32 ruïnes en fundamenten bloot. Het meest noordelijk van alle ruïnes en wel aan den noordelijken rand van het plateau ligt *Tjandi Dorowati*, nog in tamelijk goeden staat. Ongeveer in het midden van het plateau, westelijk van de pasanggrahan ligt de *Ardjoeno*-groep en nabij

den zuidwestelijken rand der vlakte *Tjandi Bimo* of *Werkodoro*.

Van de Ardjoeno-groep is *Tjandi Ardjoeno* de noordelijkste; dan volgen *Tjandi Srikandi*, *Tjandi Poentadewo* en *Tjandi Sembodro*. Voor *Tjandi Ardjoeno* ligt *Tjandi Semar*, eertijds door twee trappen er mede verbonden. Een ringmuur die de beide tempeltjes omsloot, scheidde ze van *Tjandi Srikandi*, die blijkens de opgegraven fundamenteveneens een bijtempeltje had, waarmede zij evenzeer in een ringmuur besloten lag. Ook bij *Tjandi Poentadewa* is een bijtempeltje en een ringmuur aanwezig geweest; evenwel niet bij *Tjandi Sembodro*.

Tjandi Bimo is het best bewaard gebleven. Merkwaardig is daaraan de versiering van menschenhoofden in nissen, die aan het dak met zijn vijf verdiepingen aangebracht zijn.

De eenige schrijver, die een legende weet te verhalen is *Domis*, die in 1825 over den *Diëng* schreef en daar o.a. het volgende vertelt:

„De overlevering der Javanen gewaagt flauwelijk, dat eenmaal deze streken bevolkt waren, en dat op dit plein de hoofdzetel van *Pandoe Dewo Notto* (vader van *Ra-djoeno*) geweest zij; dat deze vorst aanvankelijk gelukkig regeerde, doch door heerschezucht gedreven, zich boven *Batāra Goeroe* ¹⁾ willende verheffen, door deze daad zoo zeer deszelfs grāmschap opwekte, dat hij hem tot straf in den krater *Tjondro di Moeko* ²⁾ wierp, en tevens zijn geheel rijk door eene uitbarsting liet verwoesten, met uitzondering van vijf tempels, welke hij spaarde. Zijn zoon bewoonde sinds dien tijd, tot aandenken aan zijn ongelukkigen vader, den grootste derzelven, en offerde daar tot aan zijnen dood vlijtig voor deszelfs heil”.

Pandoe Dewo Notto is natuurlijk *Pāṇḍoe*, de vader der vijf *Pāṇḍawa's*, *Arjoena*, *Bhīma* enz. Onder de overblijfselen bevindt zich ook een fundament van een *tjandi*, *Pan-*

(¹) De Oppergod.

(²) Eén paal van *Tjandi Bimo* verwijderd.

doe genaamd en misschien is in Poentadewo een verbastering van Pandoe dewa te zien. Op den top van den Prahoe, die het plateau in het Oosten begrenst, heeft men een steenhoop gevonden, waarschijnlijk een ouden brandstapel; volgens de overlevering is dit de brandstapel van Pandoe geweest (hetgeen niet wel klopt met de hierboven vermelde legende).

De moerassige toestand van het Diëng-plateau, waarin men meermalen, doch nimmer afdoende, getracht heeft verbetering te brengen, moet reeds in den Hindoe-tijd bestaan hebben, want onder de overblijfselen der vroegere nederzetting heeft men ook een waterleiding gevonden.

Aardrijkskunde van Nederlandsch Oost Indië

DE OUDHEDEN VAN GEDONG SANGA.⁽¹⁾

Deze oudheden zijn gelegen op de zuidelijke uitloopers van den Kroengroengan, een der toppen van den Oengaran. Zij zijn het beste te bereiken van uit Ambarawa per auto via Bandoeng naar Taroekean en vandaar te paard te voet of per tandoe via het gehucht Daroem. Een tweede route is van Ambarawa via Bandoeng naar Soemowono en van daar te voet of te paard naar Gedong Sanga. In het eerste geval bereikt men het complex bij groep I, in het tweede bij groep IV.

De tempels van Gedong Sanga behooren tot de oudst bekende van Java en zijn nauw verwant o.a. met de Ardjoeno-tempels op het Diëng-plateau. Te Gedong Sanga echter zijn de tempels niet gelegen in een vlakte met een begrensde uitzicht maar gebouwd op verschillende vooruitspringende heuveltoppen, zoodat men van elk der tempels een schitterend uitzicht geniet, terwijl de tempelgroepen onderling veel verder uit elkaar zijn gelegen.

Van het gehucht Daroem komende, bereikt men eerst groep I, de eenige, die slechts uit een tempel bestaat. Deze tempel munt uit door buitengewoon fraai ornament en daar er voldoende aanwijzingen zijn, hoe het dak er oorspronkelijk heeft uitgezien, is restauratie, hoe vervallen de tempel op het oogenblik ook is, mogelijk.

Van groep I leidt een voetpad naar groep II. Dit voetpad volgt voor een deel het tracé van den ouden pelgrimsweg, die in den Hindoetijd van de desa Tjandi aan den voet der heuvels langs het gehucht Nglarangan recht tegen den berg op naar het tempelcomplex heeft gevoerd. Op verschillende plaatsen zijn overblijfselen

(¹) Van de hand van den heer P. V. v. Stein Callenfels, ambt. b.d. Oudhk. Dienst.

TEMPEL-BOUWVAL TE GEDONG SANGA.

van dien weg aangetroffen. De pelgrimsweg zelf voerde indertijd, alvorens Gedong Sanga te bereiken, langs verschillende heiligdommen, waarvan de overblijfselen in Tjandi en in Nglarangan zijn aangetroffen.

Groep II heeft bestaan uit 3 tempels. De hoofdtempel staat nog vrijwel ongeschonden overeind en zal zeer gemakkelijk te restaureeren zijn, daar ook het grootste deel van het dak nog ongeschonden is. Aan dat dak vallen al dadelijk op de fraaie nis-antefixen, waarin al naar gelang van de grootte een vrouwenbeeldje of een mannenkop zeer fraai is uitgehouwen. Vlak voor den hoofdtempel worden de resten aangetroffen van een gebouwtje zooals bij groep III en ook op het Diëng-plateau (Tjandi Semar) nog vrij goed bewaard voorkomt.

De nu volgende groep III is vooral merkwaardig, doordat in de omgeving verschillende trappen, geplaveide wegen etc. worden aangetroffen, die valsch zijn d.w.z. in later tijd gebouwd zijn van steenen tot de oorspronkelijke tempels behorende. Zoo zijn ook het tegenwoordige trapje, dat toegang geeft tot het plateau waar groep III staat en het bekleedingsmuurtje rechts en links van dat trapje valsch, evenals het plaveisel van het tempelplein zelf. De fundamenten van den ouden echten bekleedingsmuur en van de trap zijn nog te zien. Groep III heeft een hoofdtempel, die hierdoor merkwaardig is, dat het een van de weinige tempels van Midden-Java is, waar de beelden aan de buitenzijde van den tempel nog worden aangetroffen. Deze zijn: naast de poort ten Z. Mahākāla, ten N. Nandīwara, aan de achterzijde van het tempelgebouw Gaṇeṣa, aan de zuidzijde Goeroe en aan de noordzijde Doergā. Tegenover den hoofdtempel bevindt zich hier (vrijwel onbeschadigd) een gebouwtje zooals dat vermeld bij groep II, terwijl ten N. van den hoofdtempel een tweede tempel verrijst, waarvan het dak is ingestort, doch die merkwaardig is, doordat hier aan het soubassement nis-

sen voorkomen, waarin waarschijnlijk olifantsbeeldjes gestaan hebben. Dit is voor zoover bekend de eenige tempel op Java waaraan dergelijke nissen voorkomen.

Ten ZO. van den hoofdtempel bevinden zich de fundamenten van een derden tempel, die overigens geheel verdwenen is. De steenhoop ten ZW. behoort bij de „valsche bouwwerken” hierboven besproken. De hypothese dat deze valsche bouwwerken zijn opgericht door een militaire patrouille, die hier in 1829 en '30 geruimen tijd heeft vertoefd ter opsporing van Diponegoro is niet geheel zonder grond. De steenhoop ten ZW. der tempelgroep vertoont geheel het type van een militaire veldkeuken, terwijl onder de vele op de tempels ingekraste namen zich ook een bevindt, waarbij het jaartal 1829 staat.

Van groep III voert een pad door het diepe ravijn, dat de grens vormt der residenties Semarang en Kedoe en waarin een tiental meter terzijde van dit voetpad zich de solfataren bevinden, die de laatste stuiptrekkingen van den vulkaan Oengaran genoemd zouden kunnen worden.

Aan de overzijde van dit ravijn ligt als zuidelijkste tempelgroep groep IV, die tevens de hoogste is. Van den rand van den heuvel, waarop deze groep ligt, heeft men een schitterend uitzicht over Ambarawa en de Kedoe en over het machtige vulkanencomplex van Midden-Java van den Lawoe tot den Prahoe. Van groep IV staat nog een tempel vrijwel overeind, van een tweeden tempel zijn nog een enkel muurbrok en van een viertal overige de soubassementen te zien.

De kleine vlakte ten N. van groep IV, die waarschijnlijk in vroeger tijd door de bij het tempelcomplex behorende priesters bewoond werd, wordt in het N. begrensd door groep V, de uitgebreidste van alle Gedong-Sanga-groepen. Om een nog bestaanden hoofdtempel lagen 8 kleine gegroepeerd, waarvan nog slechts de soubassementen over zijn, terwijl een ander viertal vlak

ten N. van dit complex lag. Verschillende fraaie beelden zijn hier gevonden doch in veiligheid gebracht moeten worden, daar de allerfraaiste door de ruwe hand van bezoekers op een ergerlijke, manier beschadigd waren geworden.

Op eenigen afstand ten N. van groep V ligt groep VI uit twee kleine onbeteekenende tempels bestaande, waarbij eenige vrij leelijke beelden.

Overigens liggen in het terrein rondom deze tempels nog enkele overblijfselen van andere gebouwen en tempelgroepen, voor den tourist van geen belang.

HET BOEDDHISME.

Het Boeddhisme, uit Voor-Indië in onzen Archipel ingevoerd, werd op Java beleden in zijn mahāyānistischen vorm. Na den dood ($\pm$ 480 v.Chr.) van zijn prediker, den Boeddha Gautama, ook Cākyaṃuni genoemd, onderging de Boeddhistische leer geleidelijk vele veranderingen, waardoor twee hoofdstroomingen in de kerk ontstonden, die van het Hīnayāna, welks aanhangers zooveel mogelijk getrouw bleven aan de leer, zooals die door Boeddha gepredikt was, en die van het Mahāyāna, dat $\pm$ 100 n.Chr. tot een wel-omlijnd stelsel geworden was.

Het Hīnayāna (het Geringe Voertuig) kent voor het huidige wereldtijdperk slechts ééne Boeddha, die vóór het bereiken van het Boeddha-schap talrijke existenties doorgemaakt heeft, waarin hij de Bodhisattwa was ¹⁾. Wel zijn er in het verleden vele andere Boeddha's geweest, maar zij verschenen op aarde door onnoemelijk lange tijdperken van elkaar gescheiden. De Boeddha beoogde met zijne prediking het menschedom tot zijn ware heil te brengen, bestaande in de ontsnapping aan den kringloop van ontelbare levens, die den mensch gevangen houdt, en in de bereiking van het Nirwāṇa, de oplossing van het individu in het Absolute. Kan dus ieder individu, mits hij er naar streven wil, dit heil deelachtig worden, de glorie van het Boeddha-schap is slechts voor hoogst enkele schepselen weggelegd: in deze gansche huidige periode is Gautama de eenige geweest. Het Hīnayāna kent ook nog den (tegenwoordigen) Bodhisattwa Maitreya, die dus nu reeds voor het Boeddha-schap bestemd is.

Men begrijpt, dat de benaming „Gering Voertuig” af-

¹⁾ Een Bodhisattwa is een candidaat voor het Boeddha-schap. Het woord beteekent: „Hij, wiens wezen wijsheid is”.

komstig is van de belijders van het Mahāyāna, het Groote Voertuig, zoo genaamd, omdat volgens hunne leer de staat van Bodhisattwa en Boeddha voor alle menschen te bereiken is, en dus in den ruimst mogelijken zin voor de menschheid het uitzicht op het allerhoogste heil opent.

Het oude Boeddhisme kende geen Opperwezen, geen god of goden; het orthodoxe Hīnayāna dus evenmin. Men heeft dit aldus te verstaan, dat de goden waarover de oude Boeddhistische literatuur spreekt, voor den Boeddha niets meer waren dan een der vele klassen van niet-menschelijke wezens, evenzeer als de mensch onderworpen aan de wet der wedergeboorte. De orthodoxe Boeddhisten aanbidden hen niet, bewijzen hun geen vereering, noch offeren zij er aan. In het Mahāyāna echter heeft zich een heel stelsel ontwikkeld, waarin plaats is voor tal van godheden, zelfs vrouwelijke. Het erkent als bron van al het bestaande den Âdi-Boeddha (Oer-Boeddha). Deze heeft zich geopenbaard in vijf Dhyāni-Boeddha's, die ieder een speciaal aanzicht van zijne wijsheid zijn. Zij vertoeven steeds in hemelsche gewesten en nemen geen actief aandeel in de aangelegenheden van deze wereld. Ieder hunner zendt als 't ware uit zichzelf een geestelijken zoon uit; dit zijn de Dhyāni-Bodhisattwa's, die als stedehouder van hun hemelschen vader op werkdadige wijze de wereld besturen, de schepselen leiden en in hun nood bijstaan, hun verlossing bewerkstelligen en ze naar de gewesten der zaligen voeren. Zij regeeren echter niet gelijktijdig maar in opvolgende perioden. Het tegenwoordige scheppingstijdperk telt vijf van deze perioden en wij bevinden ons thans in de vierde. Mitsdien regeert thans de vierde Dhyāni-Bodhisattwa de wereld. De namen der vijf Dhyāni-Boeddha's zijn: Wairocana, Akṣobhya, Ratnasambhawa, Amitābha en Amoghasiddha. Hun zonen heeten: Samantabhadra, Wajrapāṇi, Ratnapāṇi, Padmapāṇi en Viśvapāṇi. Als Opperheer van al het geschapene heet Padmapāṇi Awalokiteśwara. Volledigheidshalve zij hier nog vermeld, dat iedere Dhyāni-Boeddha zijn aardse afstra-

ling heeft in eenen zgn. Mānoeṣi-Boeddha, d.i. een Boeddha, die als mensch op aarde rondwandelt. Gelijk de afgestorvenen, die hier een deugdzaam leven geleid hebben, in den hemel van Amitābha, den 4^{den} Dhyāni-Boeddha, opgenomen worden, gelijk de wereld thans bestuurd wordt door den vierden Dhyāni-Bodhisattwa, zoo is de Boeddha Gautama als vierde menschelijke Boeddha indertijd op aarde verschenen.

Behalve vijf Dhyāni-Bodhisattwa's zijn er nog vele andere Bodhisattwa's, die eveneens als goden vereerd en aanbeden worden. Het Mahāyāna ging steeds verder en nam nog allerlei godheden in zijn stelsel op, tot de meest daemonische en afschuwwekkende toe, zoodat zich hier een reusachtig pantheon ontwikkeld heeft, waarover wij hier evenwel niet behoeven uit te weiden. Alleen moet hier nog over de vrouwelijke godheden gesproken worden. Iedere god heeft namelijk zijn vrouwelijken tegenhanger gekregen, zijn Çakti. Dit woord beteekent kracht, vermogen, energie en er werd oorspronkelijk niets anders mede bedoeld, dan de kracht van den god en wel in hare openbaring naar buiten. Bewees men oorspronkelijk, wanneer men de Çakti vereerde, zijne vereering aan een aspect der godheid, aan een zich in hare werkdadige kracht manifesterende godheid, in den loop der tijden ging men de Çakti personifieeren, stelde haar voor als een vrouwelijke godheid, die men zich als gezellin, dra als gemalin naast den god geplaatst dacht. Het Mahāyānistische Boeddhisme heeft er zelfs de meest grofzinnelijke voorstellingen aan vastgeknoopt. De meest algemeen vereerde godin is Tārā, de Çakti van Awalokiteçwara. Zij herinnert ons in vele opzichten aan de Heilige Maagd der Christelijke kerk, zij helpt en redt de menschen en is als het ware de middelares tusschen aarde en hemel. Als afgezant van Awalokiteçwara is zij dus feitelijk niets anders dan diens gepersonifieerde helpende en reddende kracht.

DE LAMAKA BELIEF OF THE SIWA
KAPAL ST. BAKAR

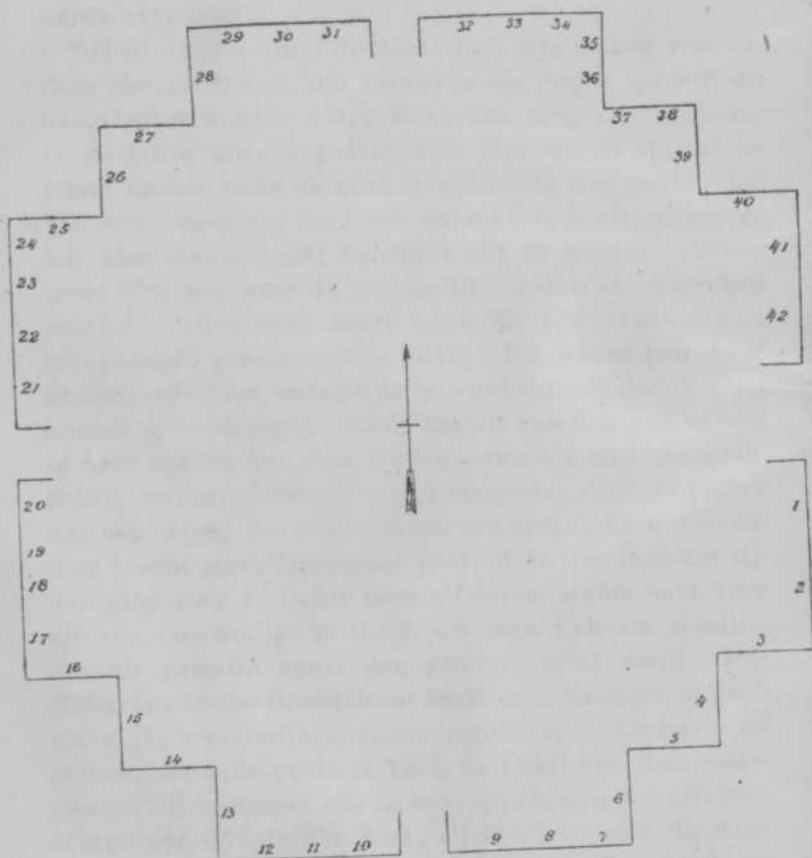
When the first of the world was created, the first man was made of earth and water, and the first woman was made of earth and water. They were the first man and woman, and they were the first man and woman.

They were the first man and woman, and they were the first man and woman. They were the first man and woman, and they were the first man and woman. They were the first man and woman, and they were the first man and woman.

They were the first man and woman, and they were the first man and woman. They were the first man and woman, and they were the first man and woman. They were the first man and woman, and they were the first man and woman.

They were the first man and woman, and they were the first man and woman. They were the first man and woman, and they were the first man and woman. They were the first man and woman, and they were the first man and woman.

Believe that the company was the first man and woman.

Schema van den omgang van den Ciwa-tempel.

BIJLAGE II.

DE RĀMĀYANA-RELIEFS OP DEN CIWA-
TEMPEL TE PRAMBANAN ⁽¹⁾.

I. Viṣṇoe, gezeten op de wereldslang, oprijzende uit de zee; achter hem Garoeḍa. Voor hem ligt Rṣyaçṅga geknield, het offer aanbiedend, achter dezen koning Daṣaratha met zijn drie gemalinnen.

II. Waarschijnlijk Daṣaratha met een zijner gemalinnen, beraadslagende over het huwelijk zijner zoons. Een huwelijkscandidate zit op den achtergrond. Voor het koninklijk paar een der vier zoons. De drie andere, waarvan Rāma kenbaar is aan den makoeṭa, zitten ter zijde.

III. Wiṣwāmitra, in het koninklijk paleis gekomen, om Rāma's bijstand tegen de rākṣasa's te vragen, zit op een verheven eereplaats. De koning en zijn gemalinnen zitten er eerbiedig bij.

IV. Wiṣwāmitra, Rāma en Lakṣmaṇa (R.'s broeder) zijn gekomen in het door de rākṣasī Tātakā verontruste woud. Rāma bestrijdt Tātakā en wil haar eerst niet doden, omdat zij een vrouw is, maar doet dit ten slotte toch, daar zij anders hem gedood zou hebben.

V. Allen zijn aangekomen in Wiṣwāmitra's kluiszenarij. De kluiszenaars volbrengen het offer, terwijl Rāma de rākṣasa's verslaat en van de aanvoerders den een, Marīci, in zee schiet en den ander doodt.

(1) Naar een opgave van den heer v. Stein Callenfels, van wiens hand eerlang een uitvoerige studie over dit onderwerp verschijnen zal.

VI. Rāma spant den boog van koning Janaka. Links kijken Janaka, Lakṣmaṇa, Wiṣwāmitra e.a. toe; rechts staat Sītā met haar dienst-maagden.

VII. Na Rāma's huwelijk met Sītā begeeft Daṣaratha, die de plechtigheid bijgewoond heeft, zich met zijn zoons en zijn nieuwe schoondochter naar huis (in dit relief staat de tweede steen van links niet op zijn plaats). Onderweg ontmoeten zij Paraṣoerāma, die gehoord heeft dat Rāma den boog van Janaka gespannen heeft en hem nu op leven en dood uitdaagt, ook zijn boog te spannen.

VIII. Rāma spant den boog van Paraṣoerāma en overwint, berooft hem echter niet van het leven, maar laat hem de keus, welke zijner bezittingen hij verliezen wil. Paraṣoerāma kiest het verlies van den door hem verworven hemel, waarna Rāma dien weg schiet.

IX. Daṣaratha heeft besloten Rāma tot koning te wijden. Buiten het paleis staan de offers al gereed; de stad is versierd. In het paleis komt zijn gemalin Kaikeyī hem herinneren aan twee wenschen, waarvan hij haar indertijd plechtig de vervulling beloofd had. Zij eischt de verbanning van Rāma en de wijding van haar zoon Bharata tot koning.

X. Rāma heeft met Sītā den nacht voorafgaande aan de wijding in een tempel doorgebracht. (Op het basrelief is de tweede persoon abusievelijk Lakṣmaṇa en niet Sītā. 's Morgens vroeg komen de brahmanen hem baden, kleden enz. Onderwijl heerscht in de stad groote vrengde; overal ziet men troepen danseressen, er wordt muziek gemaakt en de geheele bevolking viert feest.

- XI. Na Rāma's verbanning zitten de koning en Kausalyā (R.'s moeder) treurig in het paleis.
- XII. Rāma, Lakṣmaṇa en Sītā begeven zich naar de wildernis (de opstelling deugt waarschijnlijk niet, gelijk te zien is aan de voeg tusschen dit en het vorige paneel. De achterste helft van den olifant ontbreekt).
- XIII. Waarschijnlijk de verbranding van Daśaratha (die gestorven is van hartzeer over de verbanning van Rāma. Het is echter niet zeker of de paneelen in de juiste volgorde staan).
- XIV. Bharata zoekt Rāma in de wildernis op en tracht hem te bewegen terug te keeren en het koningschap te aanvaarden. Rāma weigert, maar geeft ten slotte aan Bharata zijn sandalen mede. (Op den troon geplaatst zullen de sandalen Rāma vertegenwoordigen en Bharata zal namens de sandalen regeeren).
- XV. Onzeker; misschien de strijd met den rākṣasa Khara; het relief staat dan echter niet op de goede plaats. Daar bij den strijd met Khara Bharata en zijn broeder reeds teruggekeerd waren, is hier een tweede bezwaar: dat er namelijk te veel vorstelijke personen (de vier broeders en Sītā) afgebeeld zijn.
- XVI. De episode van Rāma, Sītā en de kraai. Sītā heeft buiten hertevleesch neergelegd (het hangt hier aan de takken van een boom, waarin twee neusapen zitten). Een kraai wil het vleesch rooven en als Sītā den vogel weg wil jagen, valt hij haar aan. Zij vlucht naar Rāma, die nu den Brahmā-pijl op de kraai afschiet. De vogel vlucht, wordt echter overal door den pijl achtervolgd en neemt eindelijk zelf zijn toevlucht tot Rāma. De pijl

moet echter een doel treffen; Rāma geeft de kraai de keus en deze verzoekt dat dan een zijner oogen doorboord zal worden. De pijl (onder Rāma's arm) dringt op het relief in den kraaiekop, die helaas weggeslagen is.

XVII. De reuzin Çoerpanakhā verklaart haar liefde aan Rāma.

Hierop zou No. XV moeten volgen, indien dit den strijd met Khara voorstelt.

XVIII. Waarschijnlijk Çoerpanakhā, die zich bij Rāwana beklagt, dat Rāma haar afgewezen heeft.

XIX. Sītā wordt door Lakṣmaṇa bewaakt, terwijl Rāma het gouden hert achtervolgt.

XX. Rāma schiet het gouden hert neer. De rākṣasa Mārīci komt uit het getroffen dier te te voorschijn.

XXI. De roof van Sītā door den reuzenvorst Rāwana, die de gedaante van een brahmaan aangenomen had (zie op het basrelief zonnescerm, rijstpot en vliegenwaaier).

XXII. Tweede gevecht tusschen Rāwana en den gier Jaṭāyoes. (Rāwana heeft Sītā na den eersten strijd terugveroverd en verslaat nu den gier. Terwijl zij wordt weggevoerd, reikt Sītā aan Jaṭāyoes haar ring over; een trek die alleen in de moderne wajangverhalen voorkomt.

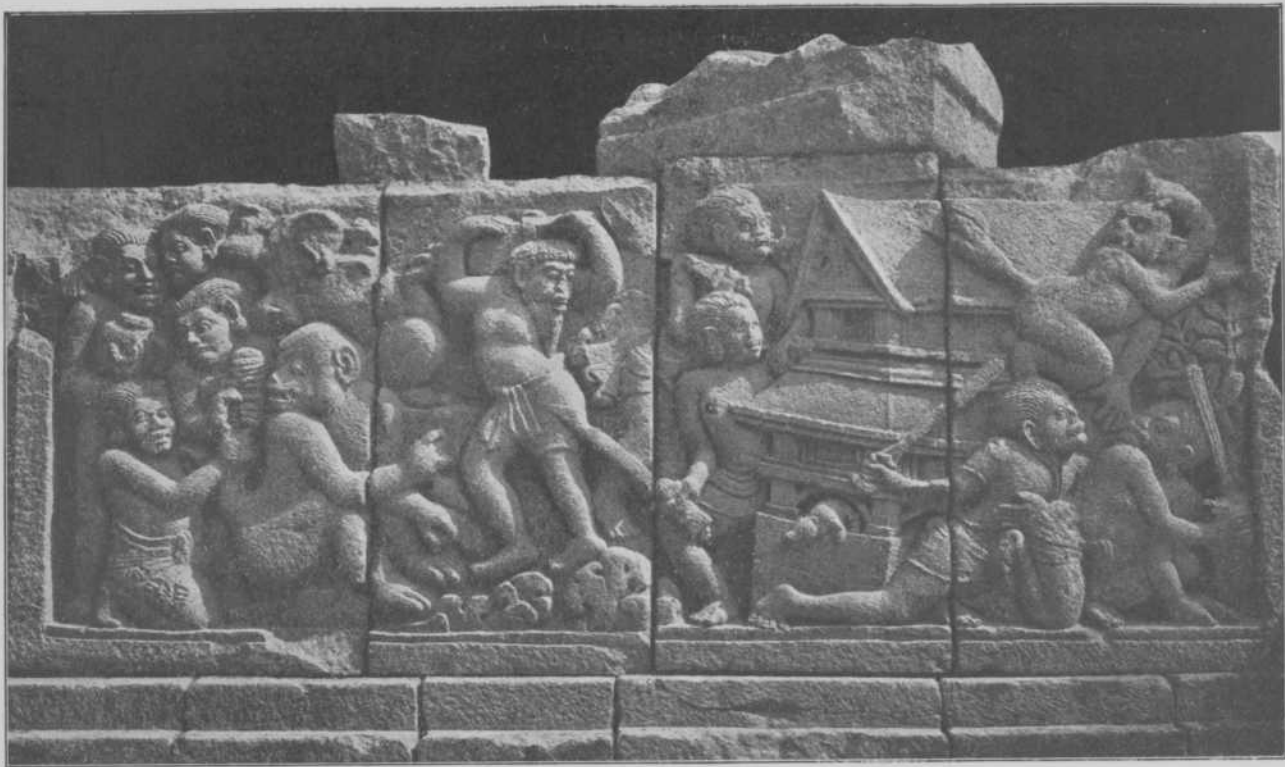
XXIII. De stervende Jaṭāyoes (die hier springlevend is) overhandigt aan Rāma Sītā's ring.

XXIV. Strijd van Rāma en Lakṣmaṇa met Kabandha. De beeldhouwers hebben Kabandha, behalve met zijn eigen hoofd, dat hem door Indra in den buik geslagen was, nog versierd met een tweede hoofd op zijn normale plaats; Kaban-

dha wordt verslagen en de thans bevrijde hemeling, waarvan Kabandha de door een vloek in een gedrocht veranderde vorm was, vaart nu hemelwaarts.

- XXV. Onzeker; misschien de vijver Pampā met de kluizenares Çabarī. Het schieten van den krokodil is een onbekende episode, de aap is misschien Hanoeman, die Rāma bespiedt.
- XXVI. Ontmoeting van Rāma met Hanoeman. De beide broeders, voorafgegaan door Hanoeman, begeven zich naar den apenkoning Soegrīwa, die door zijn broeder Wālin beroofd was van zijn heerschappij en zijn gemalin.
- XXVII. Lakṣmaṇa knielt met een toorts bij Rāma neer. Vervolgens wordt met die toorts een vuur aangestoken, bij wijze van bekrachtiging van het nieuwe vriendschapsverbond (met Soegrīwa). Ontmoeting van Rāma en Lakṣmaṇa met Soegrīwa.
- XXVIII. Rāma geeft aan Soegrīwa een bewijs van zijn groote kracht, door met een pijl zeven op een rij staande palmboomen te doorboren.
- XXIX. Worstelstrijd tusschen Soegrīwa en zijn broeder Wālin. Rāma kijkt toe.
- XXX. Soegrīwa, door Wālin verslagen, heeft dezen opnieuw uitgedaagd, en op raad van Rāma zich een krans van boombladeren om het lijf gewonden. Daar Rāma thans de beide strijders onderscheiden kan, komt hij Soegrīwa te hulp en schiet Wālin dood.
- XXXI. Soegrīwa is weer apenkoning geworden en heeft zijn gemalin teruggekregen. De apen vermaken zich op allerlei wijze.
- XXXII. Rāma, Lakṣmaṇa en Soegrīwa begeven zich naar de verzamelplaats

- XXXIII. en houden krijgsraad, waarop
- XXXIV. Soegriwa aan Rāma en Lakṣmaṇa eerbiedig in overweging geeft, de apen, waarvan de voornaamste legerhoofden achter hem verzameld zijn, uit te zenden om Sītā op te sporen. Achter Rāma zitten de apenkoninginnen, die er evenals op het vorige tafereel menschelijk uitzien. Als paneelvulling een komisch tafereeltje in het apenpaleis.
- XXXV. Ontmoeting van Hanoeman met Sītā. Eerst en wordt Sītā blijkbaar door een dienaar opmerkzaam gemaakt op Hanoeman, die in een boschje verscholen zit. Vervolgens legt Hanoeman haar uit, waar hij verscholen zat (of hoe hij daar gekomen is, of iets dergelijks). Bij Sītā bevindt zich de dochter van Vibhīṣana, Kālā.
- XXXVII. Hanoeman is door de rākṣasa's gevat en veroordeeld tot het verbranden van zijn staart. De rākṣasa's zijn druk bezig dien in katoenen lappen te wikkelen.
- XXXVIII. (Als de lappen met olie gedrenkt zijn en de staart in brand gestoken is) rukt Hanoeman zich los en vliegt als een levende fakkel over de daken der stad, die aldus in brand gestoken wordt.
- XXXIX. Hanoeman van Langkā teruggekeerd, brengt aan Rāma, Lakṣmaṇa en Soegriwa verslag uit nopens zijn bevindingen.
- XXXX. Rāma, die vertoornd is, omdat op zijn verzoek de zeegod niet verschenen is, ten einde hem raad te geven aangaande de beste manier om de zee over te steken, besluit de zee droog te schieten. Beangst geworden (verschijnt de zeegod en geeft hem den raad een brug te bouwen van het vasteland naar Langkā.

TJANDI PRAMBANAN. RELIEF VAN DEN CIWA-TEMPEL.

XXXXI. De apen dragen steenen en rotsblokken aan om de brug te bouwen. Visschen en zeemonsters vangen de stukken op en helpen bij het rangschikken daarvan.

XXXXII. De brug is gereed; Rāma, Lakṣmaṇa en Soegrīwa trekken met het apenleger er over naar Langkā.

BIJLAGE III.

**DE 24 HOOFDRELIEFS AAN HET
TEMPELLICHAAM.**

Om den teerling van den Çiwa-tempel zijn reliefs aan-
gebracht, die, wat de hoofdzaken aangaat, door Mej.
Martine Tonnet grootendeels herkend zijn als lokapāla's,
wereld- of windstreekhoeders. Volgens haar zouden de
hier van 1 tot 24 genummerde reliefs, te beginnen bij het
relief zuidelijk van den oostelijken toegangstrap, de vol-
gende goden voorstellen:

1. Indra.	13. Waroeṇa.
2. Brhaspati.	14. Kārttikeya.
3. Agni.	15. Wāyoe.
4. Agni.	16. Wāyoe.
5. Hanoeman.	17. Kāma.
6. Yama.	18. Koewera.
7. Yama.	18. Soma.
8. Brahmanaspati.	20. Wiçwakarman.
9. Nairṛta	21. Çiwa.
10. Soerya.	22. Çiwa.
11. Soerya.	23. Nārada.
12. Waroeṇa.	24. Indra.

BIJLAGE IV.

DE KRSNA-RELIEFS OP DEN WISNOE-TEMPEL ⁽¹⁾.

I. De rākṣasī Poetanā, zoekende naar kleine kinderen, zoogt Kṛṣṇa en diens ouderen broeder Balarāma aan haar borsten, die een doodelijk gif bevatten. Kṛṣṇa heeft de borst van Poetanā gegrepen met zulk een kracht, dat hij haar levensgeesten opzuigt.

II. Kṛṣṇa aan het rijstblok gebonden. Zijn pleegmoeder Yaçodā was namelijk eens aan het karnen; middelerwijl moest Kṛṣṇa gezoogd worden, maar omdat de melk, die zijn moeder te vuur gezet had, in dien tijd overkookte, zette zij het kind even neer.

Kṛṣṇa, hierover gebelgd, nam de verse boter en smeerde er zichzelf en de tamme apen mede in; om hem te straffen werd hij aan het rijstblok vastgebonden. Het touw was echter te kort en hoeveel stukken Yaçodā er telkens aanknoopte, het bleef te kort, waarop Kṛṣṇa zichzelf vastbond. Toen liep hij heen, het rijstblok meesleepende, tusschen twee boomen door, en trok de boomen om, wijl het rijstblok bleef steken.

Aan dit basrelief ontbreekt de linkerhelft. De boom op den achtergrond moet een der beide boomen voorstellen, die Kṛṣṇa omtrekt.

III. De palmboom links stelt een palmbosch voor, waarin de booze geest Dhenoeke huist, welke in de gedaante van een ezel met zijn makkers het bosch

(¹) Naar eene opgave van den heer v. Stein Callenfels, van wiens hand eerlang een uitvoerige studie over dit onderwerp verschijnen zal.

onveilig maakt. Balarāma heeft den ezel bij de achterpooten gegrepen en slingert hem zóó lang boven zijn hoofd heen en weer, totdat het dier gestikt is; daarna werpt hij hem in den top van den palmboom. Op deze wijze doodt hij alle rākṣasa's.

- IV. Vier spelende herdersknaapjes, waaronder één met gekrulde rākṣasa-haren: dit is de daemon Pralamba, die zich vermomd heeft als een herdersknaap en zich bij de spelende kinderen gevoegd heeft om Kṛṣṇa en Balarāma te verdueren.
- V. Stelt waarschijnlijk Balarāma voor, die Pralamba na een worsteling doodt. Bij wijze van krijgslist had Kṛṣṇa een spel voorgesteld, waarbij de overwonnenen den overwinnaar dragen moest. De overwonnen Pralamba draagt hier Balarāma op den rug, die hem met een vuistslag op het hoofd doodt.
- VI. Koeien en spelende herdersknapen. Kṛṣṇa zit hier naar den daemon Ariṣṭa toegekeerd, die in de gedaante van een reusachtigen stier onder de koeien aan het woeden is. In haar angst en schrik werpen de koeien ontijdig haar kalveren. Balarāma staat achter Kṛṣṇa (om hem tot helpen aan te sporen); Kṛṣṇa wijst opzichzelf, als wilde hij zeggen: *Ik* zal den stier dooden. Een doode stier op het relief vertegenwoordigt de gezamenlijke stieren der kudde, die alle door Ariṣṭa gedood zijn. Verder ziet men Ariṣṭa een koe bespringen, die haar kalfje zoogt. Daarna ziet men Kṛṣṇa een rākṣasa neerwerpen en vervolgens (ter verduidelijking) een stier. Dit is Ariṣṭa, gedood door Kṛṣṇa die hem den voet op den strot zet. De volgende reliefs kunnen niet met zekerheid geïnterpreteerd worden.
- VII. Twee vrouwen, die met een jong kind spelen.

VIII. Waarschijnlijk de dood van Trṇavarta. De in drieën gevouwen man (armen, hoofd en beenen zijn omhooggestrekt), is de daemon Trṇavarta, die in de gedaante van een wervelwind (natuurlijk niet af te beelden) Kṛṣṇa ontvoert. Deze maakt zich zóó zwaar, dat de daemon hem niet torsen kan. In den door het lichaam van den reus gevormden boog staat een knaapje, waarschijnlijk Kṛṣṇa die hem doodt.

IX. Stelt waarschijnlijk Kṛṣṇa en Balarāma voor, die verstrikt zijn in de kronkels van den slangenkoning Kāliya. Door zijn lichaam zoo geweldig uit te zetten, dat de slang hem los moet laten, weet Kṛṣṇa zich te bevrijden, waarna hij de slang doodt.

X. Misschien behoort dit relief, waar men een slang met opengesperden muil uit de rivier ziet oprijzen, nog tot het vorige. Er is echter ook een verhaal, waarin de daemon Agha zich als slang met opengesperden muil neerlegt in het bosch, waarin Kṛṣṇa het vee hoedt. De knapen denken, dat de slangebek een grot is en gaan er in. Als nu Kṛṣṇa ook binnen is, sluit het ondiep den muil om de jongens te verslinden. Maar ook thans zet Kṛṣṇa zijn lichaam dusdanig uit, dat de kop van de slang uiteen barst, waardoor de kinderen gered worden.

XI. Stelt misschien den dood van Çāṅkhacoeda voor. Twee knapen vervolgens een rākṣasa en reeds grijpt de eene hem bij zijn lendendoek, terwijl de andere hem een trap geeft. De rākṣasa draagt echter als voorhoofdsieraad een kleinen doodskop en geen schelp, zooals de naam zou doen verwachten. De tekst duidt dit sieraad niet nader aan. Op een volgend paneel wordt een rākṣasa door Kṛṣṇa met zijn eigen lendendoek geworpd; misschien behoort dit bij het vorige tafereel, maar

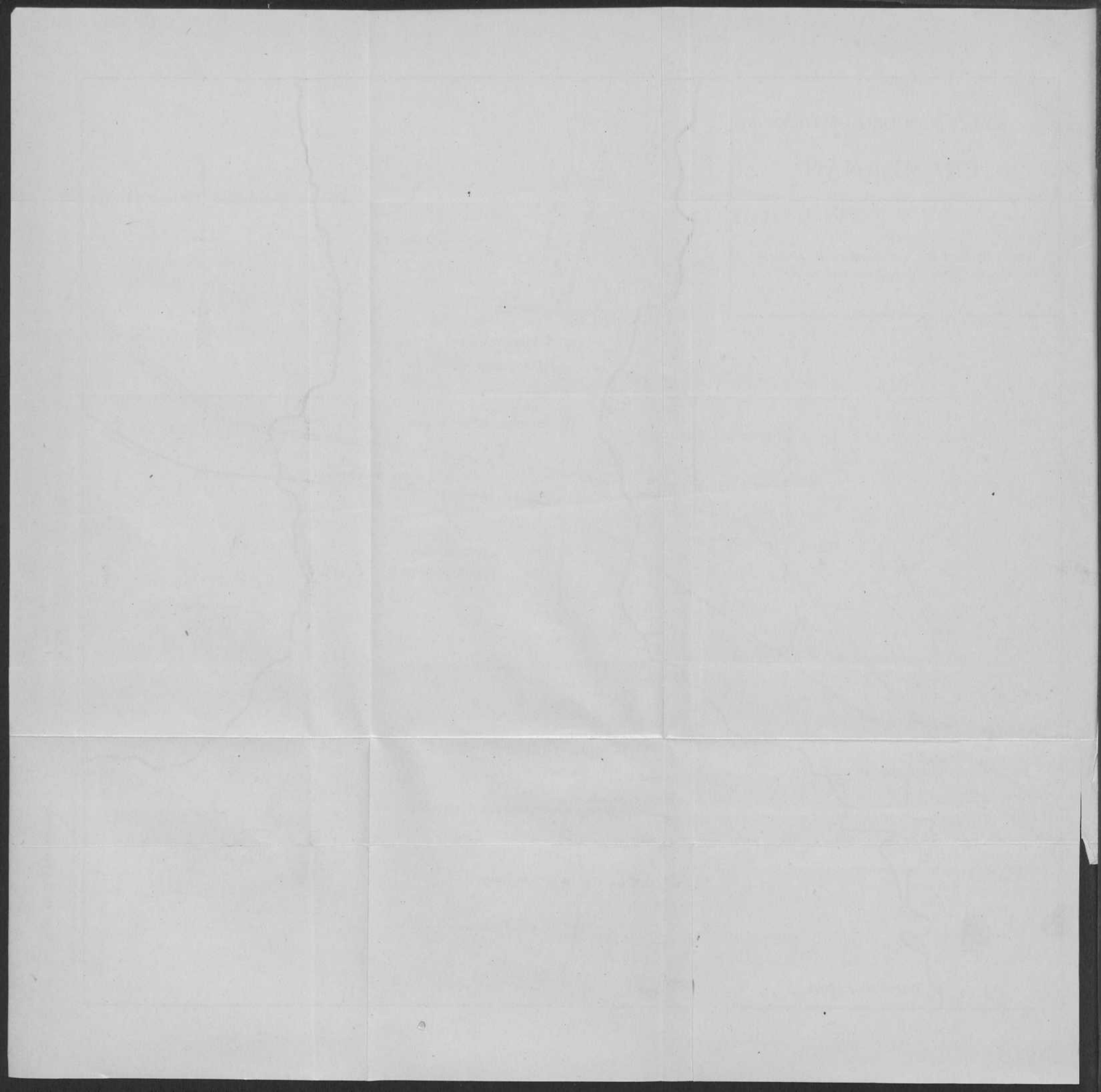
dan wordt het in hooge mate onzeker, of men hier met een voorstelling van de Çaṅkhacoëda-episode te maken heeft.

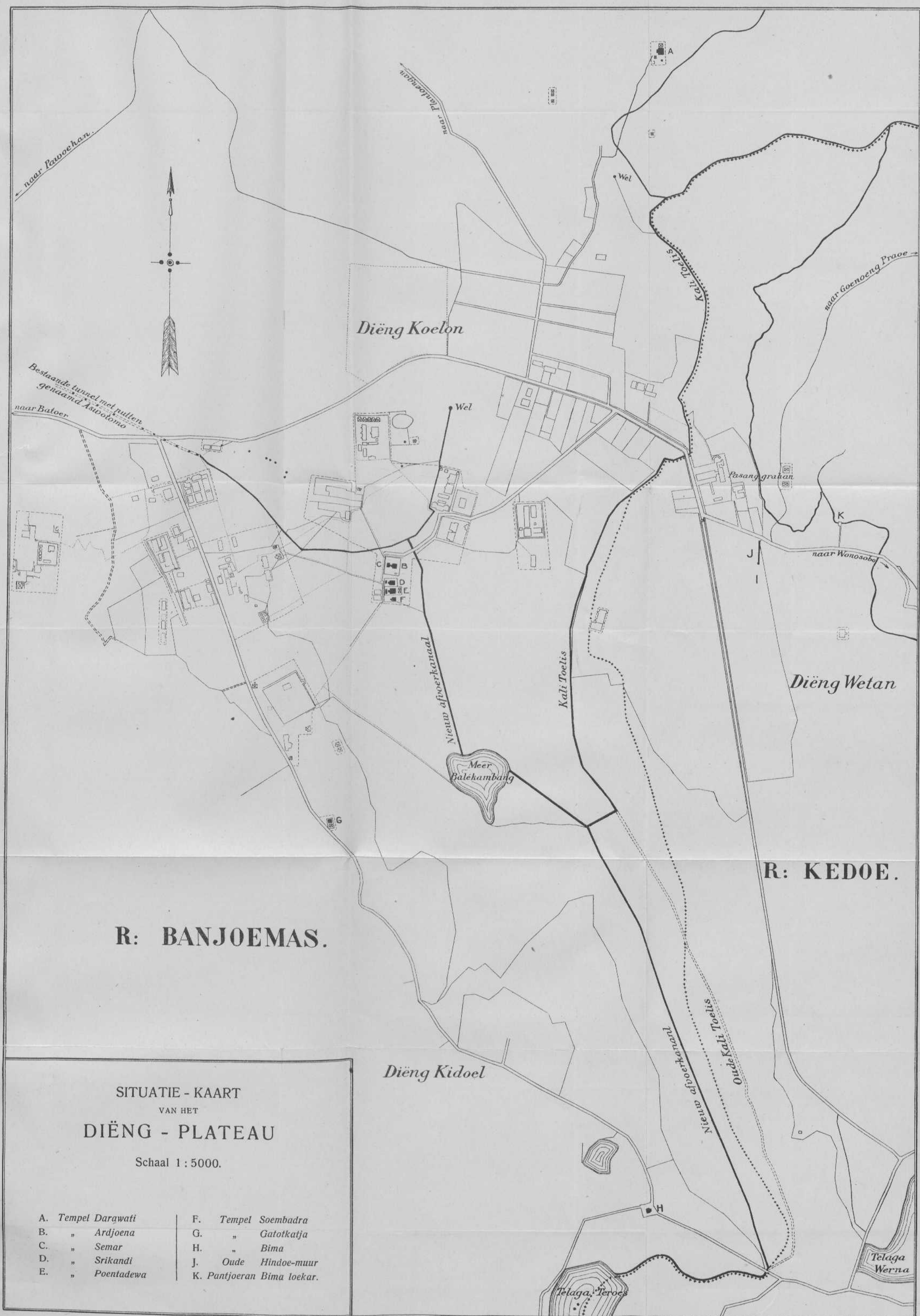
- XII. Twee brahmanen, bezig met offeren, stellen misschien de brahmanen voor, tot wie Kṛṣṇa boden zond (den achter den brahmaan staanden dienaar¹) om voedsel te vragen (en dat door hen geweigerd werd).

De andere paneelen, hoewel vrij zeker ook Kṛṣṇa-reliefs, zijn moeielijk te determineeren.

Schaal 1 : 20 000.

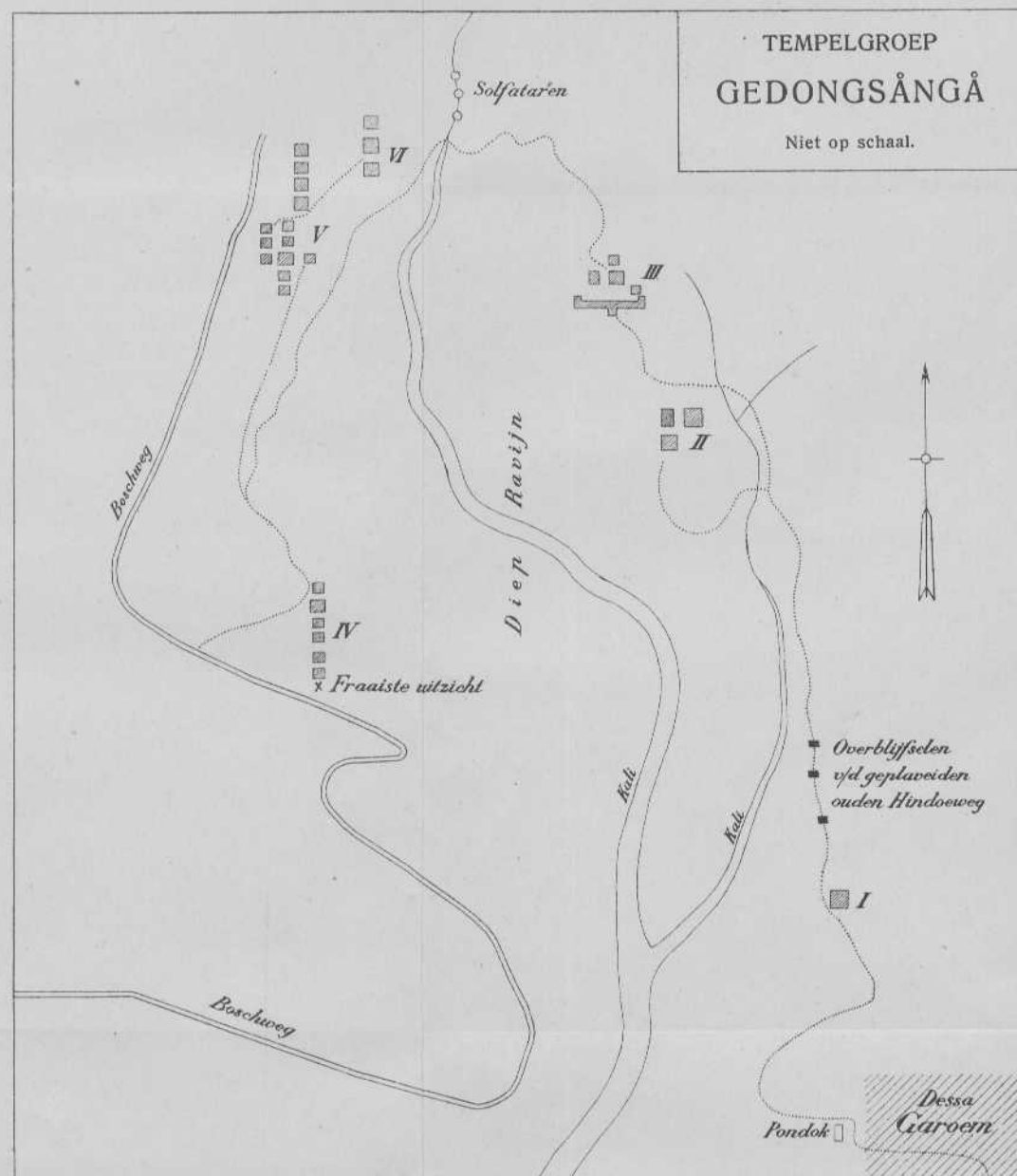
[illegible]

TEMPELGROEP
GEDONGSANGÅ

Niet op schaal.

Over de tempelbouwwallen, die in dezen Gids beschreven worden, is o.a. geschreven door:

IJzerman, Beschrijving der oudheden nabij de grens der residenties Soerakarta en Djogdjakarta. 1891.

Van Erp, Hindu monumental Art in Central Java, p. 168 sq. van Twentieth Century Impressions of Netherlands India. 1909.

Kern, Het Hindoeïsme, p. 237 sq. van Colijn, Neerlands Indië. 1913, I.

Scheltema, Monumental Java. 1912.

Groneman, verschillende publicaties.

Voor een zoo volledig mogelijke opgave der bestaande litteratuur wordt de belangstellende lezer verder verwezen naar het Rapport van den Oudheidk. Dienst in Nederlandsch-Indië, 1915, dl. II, van den nieuwen Inventaris der Hindoe-oudheden.

Over de inwendige structuur van de in de natuur voorkomende
vrijwel alle, is een geschied van de natuur.

De eerste beschrijving der veranderingen in de natuur der
veranderingen is geschied van de natuur. 1881.

De eerste beschrijving der veranderingen in de natuur der
veranderingen is geschied van de natuur. 1881.

De eerste beschrijving der veranderingen in de natuur der
veranderingen is geschied van de natuur. 1881.

De eerste beschrijving der veranderingen in de natuur der
veranderingen is geschied van de natuur. 1881.

De eerste beschrijving der veranderingen in de natuur der
veranderingen is geschied van de natuur. 1881.

